

KOLTAY ANDRÁS*

Dorian Gray képmásához való joga: **a művészet szabadságának** **önálló alapjogi jellegéről**

1. Bevezetés

Lehetséges-e a művészetet, a művészi teljesítmény nyomán létrejött alkotást a jog eszközeivel megítélni? Lehetséges-e, hogy a művészi alkotások, amelyekben az emberi szellem legnagyobb teljesítményei öltenek testet, és amelyek által minden kor a maga kultúráját definiálja, a polgárok egymás közötti és az állammal szembeni viszonyukban előálló kisebb-nagyobb viták eldöntésére létrehozott, szándékoltan a földön járó, technicizált szabályrendszer, a jog által ítéltessenek meg?

A művészek és írók körében természetesen merült fel az igény, hogy műveiket kizárólag azok esztétikai értéke alapján ítéljék meg, és semmilyen, jellege szerint általánosító, sőt óhatatlanul uniformizálásra kényszerítő normarendszer ne befolyásolhassa, akadályozhassa e művek hatását, terjedését. Jellemző történet, miszerint Lucretius 5. századi, sokáig üldözött könyvének (*De rerum natura, A dolgok természetéről*) kora újkori kiadása is azon az alapon láthatott napvilágot, hogy (a szöveghez 1563-ban illesztett előszó szavai szerint): „A költemény valóban idegen hitüktől a tévtanai miatt, de ettől még költészet.”¹ Azaz, az erkölcsi normákat ugyan nem tartja tiszteletben, de esztétikai szempontból értékes, a két szempont pedig elválasztható.

1890-ben, egy jóval későbbi korban – amely azonban még mindig ugyanazon erkölcsi és az egyéni szabadság terjedelme körüli kérdésekkel gyürkőzött – Oscar Wilde próbálta meg azzal védeni botránykeltő könyvét, a *Dorian Gray képmását*, hogy: „Képtelen vagyok felfogni, hogyan lehet bármilyen műalkotást

* Egyetemi docens (Pázmány Péter Katolikus Egyetem), az MTA BTK Médiatudományi Kutatócsoportjának vezetője. E-mail: koltay.andras@jak.ppke.hu. A szerző köszöni Apró Istvánnak, Kováts Antóniának, Lángos Petra Leának, Nyakas Leventének, Paál Vincének, Papp János Tamásnak, Szeghalmi Veronikának, Szikora Tamásnak, a tanulmány témájában tartott műhelybeszélgetés résztvevőinek és a kézirat lektorainak értékes hozzájárulását a szöveg végleges változatának elkészítéséhez.

¹ Stephen GREENBLATT: *Egy reneszánsz könyvvadász*. Budapest, Typotex, 2015. Ford. Zsuppán András. 178.

erkölcsi szempontból megítélni. A művészet és az etika szférái tisztán és világosan különálló dolgok [...].”² A szerző végül az eredeti, folytatásokban megjelent regény alapos módosítására, átírására kényszerült.

A jogrendszer azonban sokkal érzéketlenebb, hűvösebb a művészethez fűződő viszonyában, mint ahogy azt Lucretius előszóírója vagy Wilde óhajtotta. Egészen biztosan állíthatjuk, hogy sem a kora újkor, sem a viktoriánus kor, sem pedig jelen korunk nem engedi kicsúszni a művészi teljesítményeket a jogrendszer általi megítéltetés kényszerére alól, ha erre ok nyílik. Az egyéni szabadság terjedelme ma – erkölcsi és vélemény szabadsági kérdésekben biztosan – szélesebb, mint korábban bármikor az emberiség történetében, azaz a művészeknek, íróknak a nyugati jogrendszerekben aligha van komoly vagy folyamatos félnivalójuk. De ettől még igaz, hogy az általános jogi normák, még ha nagyobb szabadságot engednek is az egyén számára, mint korábban, a művészet alkotásaira is alkalmazandók. Ahogyan Kocsis Miklós és Kucsera Tamás Gergely is megállapította a művészet és az erkölcs viszonyán polemizálva, „a művészi kifejezések – képek, szobrok, egyéb művészi formák – a »szólás« kategóriájába tartoznak, így a véleménynyilvánítás szabadságának oltalma alá sorolhatóak. Éppen ezért a művészetek cenzúrája, korlátozása ugyanúgy megengedhetetlen, mint más véleményeké”³ (azaz, egyúttal: korlátozása olyan feltételekkel engedhető csak meg, mint más, nem-művészi véleményeké).

A következőkben amellet fogunk érvelni, hogy ez nem feltétlenül baj. A művészi szabadság „beolvadása” a véleményszabadság alapjogába, és ezzel egyidejűleg önálló védelme szükségtelenségének felismerése megítélésünk szerint több okból is elkerülhetetlen. A véleménynyilvánítási szabadság megfelelő védelme ugyanakkor gondoskodik arról, hogy ez a felismerés ne járjon hátrányos következményekkel a művészet szabadságára nézve, amely – alkotmányos terminológia, alapjogi dogmatika ide vagy oda – egészen biztosan civilizációnk egyik legfontosabb vívmánya és értéke.

A 2. pontban a művészet szabadságára vonatkozó alkotmányos rendelkezéseket tekintjük át 1949-től máig, a 3. pontban a művészet szabadsága mint alapjog lehetséges tartalmát vizsgáljuk, még mindig a magyar jogrendszer keretein belül maradván. A 4. pont a művészi alkotásokat érintő strasbourgi joggyakorlatot tekinti át, az 5. pontban pedig sorrendben az angol, a német és az egyesült államokbeli jogrendszer alapvetéseit mutatjuk be vázlatosan, a magyar jogi megközelítés megfelelő kontextusba helyezése érdekében. Végül a 6. pontban bizonyos következtetéseket kísérlünk meg levonni.

² Nicholas FRANKEL: Előszó a cenzúrázatlan kiadáshoz. In: Oscar WILDE: *Dorian Gray képmása*. Budapest, Helikon, 2014. Ford. Dunajcsik Mátyás. 36–37.

³ KOCSIS Miklós – KUCSERA Tamás Gergely: Művészet – szabadság – humor – erkölcs. *Magyar Művészet* 2015/2. 159.

2. A művészet szabadságának alkotmányi szabályozása

Magyarország első alaptörvénye, az 1949-es Alkotmány 53. §-a a művészettel kapcsolatban rögzítette, hogy: „A Magyar Népköztársaság hathatósan támogatja [...] a nép életét, harcait, a valóságot ábrázoló, a nép győzelmét hirdető művészetet”. Az eredeti alkotmányszöveg tehát nem ejtett szót a művészet szabadságáról, kizárólag az állam – a művészi alkotások ideológiai alapon leszűkített körét érintő – kötelezettségvállalását írta elő.⁴

Az 1972. évi I. törvénnyel bevezetett alkotmányreform nyomán a módosított szöveg 60. §-a már a művészet szabadságának jogát is magában foglalta („a Magyar Népköztársaság biztosítja a tudományos és művészeti alkotó tevékenység szabadságát”), az alkotmányban ugyanakkor – ezúttal a 18. §-ban – ezt követően is szerepelt az állam támogató tevékenységének előírása, továbbra is csak szűkített körben: „a Magyar Népköztársaság [...] segíti a haladást szolgáló művészetet”.

A 2012-ig hatályban volt Alkotmánynak a rendszerváltozást követően meghatározott 70/G. §-a kifejezetten – a „tudományos élet” szabadságával együtt – immár a demokratikus követelményeknek megfelelően rendelkezett a „művészi élet” szabadságáról:

„(1) A Magyar Köztársaság tiszteletben tartja és támogatja a tudományos és művészeti élet szabadságát, a tanszabadságot és a tanítás szabadságát.

(2) Tudományos igazságok kérdésében dönteni, kutatások tudományos értékét megállapítani kizárólag a tudomány művelői jogosultak.”

Az Alaptörvény X. cikke 2012 óta ennél egy kicsivel bőbeszédűbben, eltérő terminológiát alkalmazva, de hasonló tartalommal rendelkezik a „művészeti alkotás” (valamint a „tudományos kutatás”) szabadságáról. Érdemi változás a Magyar Tudományos Akadémia, valamint a Magyar Művészeti Akadémia (egy korábbi magánegyesületből alakított köztestület) alkotmányos rangra emelése.

„(1) Magyarország biztosítja a tudományos kutatás és művészeti alkotás szabadságát, továbbá – a lehető legmagasabb szintű tudás megszerzése érdekében – a tanulás, valamint törvényben meghatározott keretek között a tanítás szabadságát.

(2) Tudományos igazság kérdésében az állam nem jogosult dönteni, tudományos kutatások értékelésére kizárólag a tudomány művelői jogosultak.

(3) Magyarország védi a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Művészeti Akadémia tudományos és művészeti szabadságát. A felsőoktatási intézmények a kutatás és a tanítás tartalmát, módszereit illetően önállóak, szervezeti rendjüket törvény szabályozza. Az állami felsőoktatási intézmények gazdálkodási rendjét törvény keretei között a Kormány határozza meg, gazdálkodásukat a Kormány felügyeli.”

⁴ LÁNCOS Petra Lea: A tudományos és művészeti élet szabadsága. In: JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja (II. kötet)*. Budapest, Századvég, 2009. 2608.

A művészet szabadságának az alapjogok rendszerében elfoglalt helyéről és tartalmi elemeiről elsősorban az Alkotmánybíróság (a továbbiakban: AB) döntéseiből tájékozódhatunk. Az alapvetően a gyűlöletbeszéd büntetőjogi megítélésével foglalkozó 30/1992. (V. 26.) AB határozat a művészet szabadságát az ún. „kommunikációs alapjogok” körében helyezte el, a véleménynyilvánítási szabadságból mint anyajogból fakadó, önálló alapjogként.

„[A] véleménynyilvánítás szabadságának kitüntetett szerepe van az alkotmányos alapjogok között, tulajdonképpen »anyajoga« többféle szabadságjognak, az ún. »kommunikációs« alapjogoknak. Ebből eredő külön nevesített jogok a szólás- és a sajtószabadság, amely utóbbi felőleli valamennyi médium szabadságát, továbbá az informáltsághoz való jogot, az információk megszerzésének szabadságát. Tágabb értelemben a véleménynyilvánítási szabadsághoz tartozik a művészi, irodalmi alkotás szabadsága és a művészeti alkotás terjesztésének szabadsága, a tudományos alkotás szabadsága és a tudományos ismeretek tanításának szabadsága. Ez utóbbiak tiszteletben tartásáról és védelméről az Alkotmány 70/G. §-ában külön is rendelkezik. A véleménynyilvánítási szabadsághoz kapcsolódik a lelkiismereti és vallásszabadság (60. §), valamint a gyülekezési jog is (62. §).

Ez a jogegyüttes teszi lehetővé az egyén megalapozott részvételét a társadalmi és politikai folyamatokban. Történelmi tapasztalat, hogy mindannyiszor, amikor a véleménynyilvánítási szabadságát korlátozták, sérelmet szenvedett a társadalmi igazságosság, az emberi kreativitás, csökkent az emberben rejlő képességek kibontakozásának lehetősége. A káros következmények nem csupán az individuum, hanem a társadalom életében is megmutatkoztak és az emberiség fejlődésének sok szenvedéssel járó zsákutcájához vezettek. Az eszmék, nézetek szabad kifejtése, a mégoly népszerűtlen vagy sajátos elképzelések szabad megnyilvánulása a fejlődni képes és valóban eleven társadalom létezésének alapfeltétele.”⁵

Az AB anyajog-koncepciója ugyanakkor nem adott eligazítást az anyajog és a belőle fakadó más jogok egymáshoz való viszonyával, illetve az egyes jogok tartalma közötti differenciálással kapcsolatban.⁶

A 24/1996. (VI. 25.) AB határozat már kifejezetten a művészet szabadságával foglalkozott. Az AB megsemmisítette a vonatkozó, 1982-es minisztertanácsi rendelet egyes rendelkezéseit, amelyek alapján a gazdálkodó, a társadalmi és a jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetek művészeti alkotást csak művészeti szempontból történt elbírálás után szerezhettek be, használhattak fel és hozhattak forgalomba; ez pedig sértette a művészeti élet szabadságát. A testület szerint:

⁵ Indokolás, III. 2. 1. pont.

⁶ Vitatható, hogy az „anyajog” kategóriája egyáltalán mit is jelent. A testület értelmezésében az anyajog (esetünkben a véleményszabadság jogának) „ereje” sugárzik át a belőle fakadó speciális jogokra, az anyajog maga pedig szűkebben korlátozható, mint azok [I. 21/1996. (V. 17.) AB határozat, indokolás, II./1. a) pont]. Ezzel szemben Györfi Tamás szerint a dogmatikai rend úgy kívánna, hogy a speciális, tehát az adott kérdésben konkrétan felhívható jogosultságok legyenek erősebbek általános anyajoguknál (I. GYÖRFI Tamás: *Az alkotmánybíráskodás politikai karaktere*. Budapest, Indok, 2001. 103–104.).

„Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a művészeti élet szabadsága mint alapvető jog a művészeti alkotómunka szabadságát, a művész bármely meg nem engedett korlátozástól mentes önkifejezését, valamint a művészeti alkotások nyilvánosság elé tárásának, illetve bemutatásának, terjesztésének szabadságát is jelenti. [...] A művészet sajátosságaiból fakad, hogy a művészeti alkotást szerzője rendszerint a nyilvánosságnak (a közönségnek) szánja. Minden olyan előírás tehát, amely a művészeti alkotások megismerhetőségét korlátozza, veszélyezteti a művészeti élet szabadságát. A vázoltak alapján a művészeti élet szabadságához való jog lényeges tartalmát a művészeti alkotómunka minden hatalmi jellegű befolyástól mentes gyakorlása és a művészi alkotásban megjelenő vélemény szabad kinyilvánítása, tehát a műalkotások nyilvánosságra hozásához való jog jelenti.”⁷

„Az az előírás, amely szerint művészeti alkotást kizárólag művészeti szempontból előírt elbírálás után lehet beszerezni (forgalomba hozni, felhasználni), az általános cselekvési szabadság sérelmét jelenti.”⁸

A 20/1997. (III. 19.) AB határozat a közerkölcs mint a véleményszabadság korlátozását lehetővé tevő érték védelmének kérdését érintette, és ily módon releváns a művészet szabadságával összefüggésben is.

Magyarországon 1997-ig volt hatályban a korábbi sajtótörvény (1986. évi I. törvény, Stv.) előzetes korlátozást lehetővé tevő rendelkezése. Az Stv. 15. § (3) bekezdése alapján, amennyiben a sajtószabadság gyakorlásával bűncselekmény vagy annak elkövetésére való felhívás valósult volna meg, vagy az a közerkölcs, illetve valaki személyhez fűződő jogainak megsértésével járt volna, az ügyész indítványára a bíróság megtilthatta az érintett sajtótermék nyilvános közlését. Az ügyésznek a bíróság döntéséig joga volt a közlés ideiglenes felfüggesztésére.

Az AB e rendelkezés részbeni alkotmányellenességét állapította meg, a szabályozási megoldás miatt (tudniillik egyazon mondatban szerepelt az alkotmányosnak ítélt és az alkotmányellenes tartalom, a testület pedig értelemszerűen nem írhatott bele a törvénybe) a vitatott rendelkezés egészét megsemmisítette. A határozat nem is elsősorban a sajtószabadság szempontjából vizsgálta a rendelkezést; a testület többsége úgy vélte, hogy a törvény azon rendelkezése, amelynek értelmében az ügyész jogosult volt mások személyhez fűződő jogainak sérelme esetén, illetve magánvádas bűncselekmények vonatkozásában a sértettek akaratától füg-

⁷ Indokolás, II. 1. pont.

⁸ Indokolás, II. 2. pont. Az „általános cselekvési szabadság” mint egyfajta általános, generálklauzula jellegű, nevesítetlen alapjog tartalmát szintén az AB bontotta ki. Elvi jelleggel elsőként a 8/1990. (IV. 23.) AB határozatában mutatott rá arra, hogy az emberi méltósághoz való jog az ún. „általános személyiségi jog” egyik megnyilvánulása: „A modern alkotmányok, illetve alkotmánybírósági gyakorlat az általános személyiségi jogot különféle aspektusaival nevezik meg: pl. a személyiség szabad kibontakoztatásához való jogként, az önrendelkezés szabadságához való jogként, általános cselekvési szabadságként, avagy a magánszférához való jogként. Az általános személyiségi jog »anyajog«, azaz olyan szubszidiárius alapjog, amelyet mind az Alkotmánybíróság, mind a bíróságok minden esetben felhívhatnak az egyén autonómiájának védelmére, ha az adott tényállásra a konkrét, nevesített alapjogok egyike sem alkalmazható” (Indokolás, III. pont).

getlenül is indítványozni a közzététel megtiltását, sérti az önrendelkezéshez való jogot. Ezzel szemben a közerkölcsre való hivatkozással, közvélemények megvalósulása esetén alkalmazott előzetes korlátozás nem tekinthető alkotmányellenesnek.⁹

„Az Stv. a nyilvános közlés bírósági megtiltását közerkölcs sérelme esetén is biztosítja. Az [Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi] Egyezségokmány[a] és az [Emberi Jogok Európai] Egyezmény[e] idézett cikkei a véleménynyilvánítás jogának korlátozását közerkölcs védelme céljából is lehetővé teszik. A 21/1996. (V. 17.) AB határozat már megállapította, hogy: »Az Alkotmánybíróság nem vizsgálja felül a jogban érvényesített közerkölcs tartalmát. Amint a ‘közérdek’ meghatározását is alapvetően átengedte a demokratikus törvényhozásnak, a közrendet és benne az erkölcsöket is a képviselőknek van joguk érvényesíteni, amíg valamely más okból az Alkotmány határaiba nem ütköznek.«

Mivel a közerkölcs fogalmát és tartalmát a vizsgált összefüggésben jogszabály nem határozza meg, ezért annak megállapítása a jogalkalmazás körébe tartozik. A Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának a BH1992. 454. számú eseti döntése tartalmazza a sajtótermék nyilvános közlésének megtiltása iránti kérelem elbírálásánál irányadó szempontokat. A Legfelsőbb Bíróság e döntésében többek között megállapította, hogy a közerkölcs fogalmába azok a magatartási szabályok sorolhatók, amelyeket a társadalom általánosan elfogad. A sajtótermék közerkölcsbe ütközését akkor lehet megállapítani, ha ez a jellege a közfelfogás szerint egyértelmű és vitathatatlan. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint az Stv.-nek a közerkölcs sérelmével összefüggő korlátozó rendelkezése nem minősíthető szükségletlennek és aránytalan mértékűnek.”¹⁰

3. A művészet szabadsága mint alapjog

3.1. A művészetre vonatkozó szabályozás

Vitathatatlan, hogy a művészettel kapcsolatban az államnak van szabályozási feladata, és ez akár az alkotmány szintjén is megjelenhet. A szerzői jogi szabályozás például elengedhetetlen a művészi, irodalmi művek létrejöttéhez. A művészeti képzés, oktatás megszervezése szintén elsősorban állami feladat, hasonlóan a múzeumok, kiállítóterek stb. fenntartásához.

Az állam szerepe a művészetekkel kapcsolatban kettős: az alapjogok kötelezettjeként egyfelől tartózkodik a művészet szabadságába való beavatkozástól, másfelől

⁹ A határozathoz fűzött egyik különvélemény (szerzője Sólyom László és Lábady Tamás) messzebb ment a többségi határozatnál, és a közerkölcs védelmében történő előzetes korlátozás lehetőségét is alkotmányellenesnek ítélte, mert az olyan elvont érték, amely a szólásszabadság korlátozására „alkotmányos mércével mérve a legkevésbé alkalmas javak csoportjába tartozik”; ezenfelül a bírák az eljárás rövid időn belül történő befejezését biztosító eljárási garanciák hiányát is felvetették.

¹⁰ Indokolás, III. 3. pont.

a művészi alkotások megszületését elősegítő intézményrendszer fenntartása, valamint közvetlen támogatási (mecénási) tevékenysége tekintetében tevételes kötelezettséggel is rendelkezik. Ennek megfelelően a művészet szabadsága mint alapjog is kétarcú: az egyik egy klasszikus szabadságjog, ahol a művész (író) a jogosult, az állam a (tartózkodásra) kötelezett, a másik pedig az állam aktív szerepvállalását írja elő a művészi élet területén.

3.2. Az állami felelősség- és szerepvállalás szükségessége a művészet területén

3.2.1. Az állam objektív intézményvédelmi kötelezettsége

Az „objektív intézményvédelmi kötelezettség” teóriája Magyarországon az AB gyakorlata által formálódott. A testület működésének második évében, a 64/1991. (XII. 17.) AB határozatban lefektetett elvek szerint:

„[a]z alapjog jogosultja, illetve az állam különböző szempontjai és feladatai miatt az alapjog alanyi jogi, illetve objektív oldala nem feltétlenül fedi egymást. Az állam – általános és objektív szempontjaiból következően – a szubjektív alapjog által védett körön túlmenően is meghatározhatja ugyanazon alapjog objektív, intézményes védelmi körét.”¹¹

Az emberi jogokkal kapcsolatos jogi szabályozás általános keretei alapján az állam emberi jogvédelmi kötelezettsége kettős jellegű: egyfelől védi az egyének (jogalanyok) számára biztosított emberi jogokat, másfelől bizonyos esetekben – és bizonyos emberi jogok vonatkozásában – gondoskodik az emberi jogok érvényesüléséhez szükséges feltételekről (intézményes védelem). Egy adott emberi jog intézményes védelme indoka lehet más emberi jogok korlátozásának is. Balogh Zsolt szerint:

„az állam az alapjoghoz kapcsolódó objektív intézményvédelmi kötelezettsége keretében hasonló védelmet biztosíthat, mint amit az adott alapjog alanyi jogként nyújt. [...] Tehát, ha az alanyi jogosultság nem áll meg, attól még az alapjog alkotmányos védelme fennáll.”¹²

Az idézett ún. „első abortuszhatározat” ment talán a legmesszebbre az intézményes jogvédelem elismerésében: miközben a méhmagzat élethez való jogát a döntés nem ismerte el (mivel nem vezethető le az Alkotmányból, hogy a magzat ember, tehát alapjogok alanya), meghatározta az állam intézményvédelmi kötele-

¹¹ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, indokolás, C. 3. c) pont.

¹² BALOGH Zsolt: Az Alkotmány fogalmi kultúrája és az alkotmánybíráskodás. *Fundamentum* 1999/2. 34.

zettségét ugyanezen jog vonatkozásában. Azaz, a testület szerint az élethez való jognak akkor is van objektív oldala, ha a szubjektív oldal hiányzik. Ezt a felfogást utóbb a „második abortuszhatározat”¹³ is megerősítette.

Az állam intézményvédelmi kötelezettsége az AB szerint a véleménynyilvánítási valamint a sajtószabadság tekintetében is fennáll, ahol az államnak nem csupán az a feladata, hogy polgárai számára biztosítsa a szabad véleménynyilvánítást, hanem gondoskodnia kell a demokratikus közvélemény megfelelő működéséről is.¹⁴ A testület egyébként még a kilencvenes években megállapította az intézményes alapjogvédelem állami kötelezettségét a környezethez való jog,¹⁵ valamint a lelkiismereti és vallásszabadság¹⁶ vonatkozásában is, később pedig az emberi méltóság médiaszabályozásbeli védelmével kapcsolatban.¹⁷

A művészet szabadsága mint alapjog tekintetében is azonosítható ilyen, tevőleges állami kötelezettség. Az államnak a művészi értékek megőrzésére, valamint az újabb műalkotások megszületésének elősegítésére irányuló felelőssége és kötelezettsége van.

Az állam támogathatja a művészetet és vásárlóként léphet fel a műkincspiacon. Ebbéli tevékenysége során óhatatlanul értékválasztásra kényszerül, bizonyos művészeket – az erre létrehozott intézményrendszeren keresztül – támogat, másokat pedig nem, illetve dönt arról, milyen alkotásokat vásárol meg a közgyűjtemények számára. A pénzköltéssel is egyfajta véleményt fejez ki tehát, így a pénz egy sajátos „véleményként” jelenik meg (nem csak ebben a kontextusban: pl. a választáson induló jelöltek kampányának támogatása is hasonlóképp „vélemény”).¹⁸ Ha a magyar állam az 1970-es évek elején nem vásárolja meg Gerlóczy professzortól az általa regényes körülmények között megmentett Csontváry-hagyatékot, akkor a képek talán örökre elvesztek volna, legalábbis az állam (és így a közönség) egy gazdag gyűjteménnyel szegényebb lenne; ez a döntés is egy világos értékválasztás volt, holott Csontváryt életében és halálát követően még hosszú ideig nem sokra tartották a műtisztek és művészettörténészek.

A művészet állami támogatásával kapcsolatos legismertebb amerikai döntés a *National Endowment for the Arts v. Finley* ügyben¹⁹ született meg. A washingtoni

¹³ 48/1998. (XI. 23.) AB határozat.

¹⁴ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, indokolás, III. 2. 2. pont és 37/1992. (VI. 10.) AB határozat, indokolás, II. 2. a) pont.

¹⁵ 28/1994. (V. 20.) AB határozat, indokolás, III. 3. pont.

¹⁶ 4/1993. (II. 12.) AB határozat, indokolás, A) I. 2. b) pont, 22/1997. (IV. 25.) AB határozat, indokolás, III. 1. 4. pont.

¹⁷ 46/2007. (VI. 27.) AB határozat, indokolás, V. 2. pont, valamint 165/2011. (XII. 20.) AB határozat, indokolás, IV. 2. 2. 2. pont.

¹⁸ Az Egyesült Államok gyakorlatából l. pl. *Buckley v. Valeo* 424 U.S. 1 (1976), újabban *Citizens United v. Federal Election Commission* 558 U.S. 310 (2010). Az Emberi Jogok Európai Bíróságának döntései közül l. *Bowman v. the United Kingdom*, case no. 141/1996/760/961., 1998. február 19-i ítélet.

¹⁹ 524 U.S. 569 (1998).

Supreme Court által eldöntendő kérdés az volt, hogy vajon előírhatja-e az állam, hogy milyen erkölcsiségű művészeti alkotásokat hajlandó anyagilag támogatni. Az ügy előzményeként az Egyesült Államokban Robert Mapplethorpe fotóművész nagy botrányt kavart kiállítása után – amelyen egymás szájába vizelő, illetve egyikük kézfejét partnere hátsó felébe illesztő homoszexuális párokat ábrázoló képek is szerepeltek – módosították a művészetek állami támogatását rendező jogszabályt, kiegészítve egy új rendelkezéssel, amelynek értelmében a támogatásra vonatkozó döntések meghozatalakor figyelembe kell venni az „illem” általános mérceit (*general standards of decency*), illetve tekintettel kell lenni a társadalom tagjai által vallott különféle hitekre és elismert értékekre. A törvénybe illesztett kiegészítést a Legfelső Bíróság alkotmányosnak ítélte, és megállapította, hogy a két új döntési szempont beillesztése önmagában nem alkotmányellenes, és nem diszkriminál a nézőpontok között, mert nem zárja ki eleve a versenyből az „illetlen” vagy „tisztelen” alkotásokat, csupán a döntés két új, lehetséges szempontját adja meg. Az államnak pedig joga van meghatározni azon szempontokat, amelyek alapján támogatást nyújt, és a támogatás megtagadása mint vélemény nem azonos ezen szempontrendszer alapján nem kedvezményezett vélemények állami kényszer általi elfojtásával.

A magyar állam – objektív intézményvédelmi kötelezettségét teljesítve – egy összetett, több elemből álló intézményrendszert is fenntart a művészetek támogatása céljából. A törvényi preambulum szerint „a kulturális értékek védelme és gyarapítása, a művészeti és történeti hagyományok megőrzése, a magas színvonalú művészi alkotómunka közösségi feltételeinek megerősítése, az alkotómunka szabadságának védelme, a magyar művészeti élet kimagasló teljesítményt nyújtó képviselőinek személyes megbecsülése céljából”, alaptörvényi rangra emelve, köztestületi formában létrehozta a Magyar Művészeti Akadémiát,²⁰ a művészi és irodalmi alkotások támogatása érdekében a Nemzeti Kulturális Alapot,²¹ a filmalkotások támogatása céljából működteti a Magyar Nemzeti Filmalapot²² és a Magyar Média Mecenatúra programot,²³ fenntart vagy elismer művészeti képzéssel foglalkozó felsőoktatási intézményeket,²⁴ óvja a múltban megszületett műalkotásokat és kulturális értékeket,²⁵ valamint külön rendelkezik az előadóművészek jogi státusáról.²⁶

²⁰ 2011. évi CIX. törvény a Magyar Művészeti Akadémiáról.

²¹ 1993. évi XXIII. törvény a Nemzeti Kulturális Alapról.

²² 2004. évi II. törvény a mozgóképről.

²³ 2010. évi CLXXXV. törvény a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról.

²⁴ 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról.

²⁵ 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről.

²⁶ 2008. évi XCIX. törvény az előadó-művészeti szervezetek támogatásáról és sajátos foglalkoztatási szabályairól.

Az intézményrendszer megalkotása önmagában is, folyamatos működtetése pedig napi szintű értékválasztást tesz szükségessé, ahol az állam érvényesíti azon szempontokat, amelyek mentén a véges mennyiségű, rendelkezésre álló, e célra elkülönített forrását fel kívánja használni. Ezen önálló intézményi keret létrehozása az állam alkotmányos kötelezettsége, ahogyan arra az 51/2007. (IX. 15.) AB határozat egy részkérdés – a művészek társadalombiztosítási és szociális támogatásokkal kapcsolatos státusa – kapcsán utalt is: „A művészeti alkotó tevékenység jellegéből adódóan mindig is sajátos jogi kereteket kívánt, mivel ez a tevékenység nehezen illeszthető be a munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonyok körébe. Ezért e tevékenység speciális vonásainak figyelembevétele különösen indokolt volt a szociális ellátórendszer kialakítása és működtetése terén.”²⁷

3.2.2. Állami semlegesség és pluralizmus

Az állami szervek a művészettel kapcsolatos döntéseikben nem lehetnek értéksemlegesek, mert ennek megkövetelése magát az intézményvédelmet célzó rendszer működtetését lehetetlenítené el. Ugyanakkor ez igen kényes kérdés, és mindenképpen el kell kerülni, hogy az állam (bármely szerve) az általa szükségszerűen megtett értékválasztását polgáraitra kényszerítse. Az állami semlegesség elve tehát nem az állam mozgásterét szűkíti a kompetenciájába tartozó kérdések eldöntésében (mert azokat valahogyan el kell dönteni), hanem az állam és polgárai viszonyával kapcsolatban ír elő tartózkodási kötelezettséget előbbi számára.

Az – elsőként a vallási meggyőződésekkel kapcsolatban megszilárdult – semlegesség alkotmányjogi elve értelmében az államnak a különböző világnézeteket, értékfelfogásokat egyenrangúnak kell tekintenie.²⁸ A semlegesség elve azonban csak addig tartható, amíg azt biztosítja, hogy mindenki szabadon választhat a rendelkezésre álló felfogások közül, tehát az állam nem kényszeríthet senkit döntése meghozatalakor. Az állam azonban nem lehet sohasem teljesen független, és az elv nem is vár el tőle közömbösséget. Az AB szerint „[a]bból, hogy az állam maga semleges, nem a negatív vallásszabadság, s még kevésbé a vallási közömbösség támogatása következik.”²⁹ A pluralizmus követelményéből nem az következik, hogy az állam nem határozhat meg ideológiai alapon prioritásokat, hanem az, hogy nem léphet fel kizárólagossági igénnyel, és nem mondhatja azt, hogy csak az általa preferált ideológia/értékrendbeli döntés a helyes.

Az egyén egyébként sem vákuumba születik bele. Az őt körülvevő kulturális közeg biztosítja számára az értékválasztás lehetőségét – az államnak pedig kiemelt szerepe, hogy a különböző alternatívák választását lehetővé tegye, és azok közül is

²⁷ Indokolás, III. 1. pont.

²⁸ L. erről Kis János: *Az állam semlegessége*. Budapest, Atlantisz, 1997.

²⁹ 4/1993. (II. 12.) AB határozat, indokolás, A) I. 1. c) pont.

kiemelten azt, amelyik a saját polgárait jellemző értékeket vonultatja fel, az egyéb választási lehetőségekhez képest hangsúlyosabban támogassa.

Annak eldöntése, hogy az állam milyen napokat nyilvánítson állami ünnepnek, mit tanítsanak az iskolákban, tartson-e fenn kulturális minisztériumot, mind-mind értékítéletet is hordozó döntéseket igényel, amelyek feltétlenül szükségesek és kívánatosak.³⁰ Könyvtárakat és képtárakat akkor is érdemes lenne fenntartani, ha alig néhányan érdeklődének irántuk; bizonyos, a múltban létrejött közmegegyezés alapján megőrzendő értékeket akkor is védeni kell, ha a közmegegyezés időközben már nem egyértelműen érzékelhető, vagy sokak által vitatott.

Az állami semlegesség elve kiterjed a művészethez való állami hozzáállásra is. A 18/2014. (V. 30.) AB határozat szerint:

„A művészeti élet szabadsága tekintetében az államot objektív intézményvédelmi kötelesség terheli, amely kötelességből következően úgy alakítja ki az egyes alapjogok megvalósításához szükséges jogszabályi és szervezeti feltételeket, hogy mind a többi alapjoggal kapcsolatos, mind pedig egyéb alkotmányos feladataira is tekintettel legyen; az egyes jogoknak az egész rend szempontjából legkedvezőbb érvényesülését teszi lehetővé, s mindezzel az alapjogok összhangját is előmozdítja.» [64/1991. (XII. 17.) AB határozat] Az alapjogok összhangját csakis az állam művészeti kérdésekben tanúsított semlegessége biztosíthatja, vagyis az, hogy az államnak lehetővé kell tennie és biztosítania kell a művészeti alkotás sokféleségét, egyetlen irányzatot, vagy szemléletet sem tekinthet kizárólagosnak.”³¹

De ahogyan fent rögzítettük, e kötelezettséggel nem összeegyeztethetetlen azon döntések lehetősége, amelyek az állami források elosztása, vagy más állami feladat végrehajtása miatt szükségszerűen meghozandók. Ide tartozik pl. a közterületi szoborállítások kérdése is. Magyarországon amúgy nagy hagyománya van a szobrok útján folytatott emlékeztetpolitikai háborúskodásoknak,³² de az nem vitatható, hogy egy alkotmányos rendszerben végső soron az állam vagy még gyakrabban az illetékes önkormányzat hozhat döntést egy köztéri szobor felállításáról vagy éppen elbontásáról.

A szobrokról szóló döntésével a hatáskörrel felruházott szerv szintén egyfajta véleményt fogalmaz meg. Jó példa erre az amerikai szövetségi Supreme Court 2009-es döntése a *Pleasant Grove City v. Summum* ügyben.³³ A Utah állambeli

³⁰ Sanford LEVINSON: The Tutelary State: “Censorship”, “Silencing”, and the “Practices of Cultural Regulation”. In: Robert POST (ed.): *Censorship and Silencing – The Practices of Cultural Regulation*. Getty Research Institute for the History of Art and the Humanities, 1998. 195–220.

³¹ Indokolás, [14] bekezdés. A határozat általános értékelését l. CSEPORÁN Zsolt – KOCSIS Miklós: Az Alkotmánybíróság határozata a Magyar Művészeti Akadémiáról. A művészet szabadsága és pluralitása. *Jogesetek Magyarázata* 2014/4.

³² Ennek páratlan áttekintését l. PÓTÓ János: *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika*. Budapest, Osiris, 2003.

³³ 555 U.S. 460 (2009).

Pleasant Grove City település Pioneer Park elnevezésű közparkjában legalább 11, magánfelektől adományként kapott állandó emlékmű található, köztük a Tízparancsolat-emlékmű. Az alperes, a Summum nevű (sátánista) vallási szervezet „Summum hét aforizmáját” tartalmazó emlékmű felállítására irányuló kérelmet nyújtott be. A kérelem elutasításakor a település önkormányzata kifejtette, hogy a park területén kizárólag a város történelméhez közvetlenül kapcsolódó vagy a közösséggel hosszú ideje fennálló kapcsolatot ápoló csoportoktól adományként kapott emlékművek helyezhetők el. Ezt követően az alperes ismételten benyújtotta kérelmét, azonban abban nem tért ki sem az emlékmű történelmi jelentőségére, sem pedig a közösséghez fűződő kapcsolatára. A város a kérelmet újból elutasította, a szervezet pedig bírósághoz fordult, mivel álláspontja szerint a Tízparancsolatot megjelenítő emlékmű elfogadása, ugyanakkor az alperes által javasolt emlékmű elutasítása révén megsértették az Első Alkotmánykiegészítés által biztosított szólásszabadságát. A kerületi bíróság elutasította az alperes ideiglenes intézkedésre irányuló kérelmét, a másodfokú bíróság azonban megsemmisítette a határozatot. Utalva arra, hogy a Tízparancsolatot bemutató emlékmű korábban nem állami, hanem magánjellegű megnyilvánulásnak (magánfél véleménynyilvánításának) minősült, továbbá arra, hogy a közparkok hagyományosan nyilvános fórumnak tekinthetők, amelyhez a versengő vélemények számára egyenlő hozzáférést kell biztosítani, a bíróság az emlékmű azonnali elhelyezésére kötelezte a várost. A Legfelső Bíróságnak a másodfokú döntést megváltoztató ítélete értelmében egy állandó emlékmű elhelyezése egy közparkban az „állami szólásszabadság” (*government speech*) megnyilvánulásának tekinthető, általa az állam (önkormányzat) véleményt fejez ki, még abban az esetben is, ha a felállított szobrokat magánadakozásból állították, és ilyenformán a véleményszabadság megsértése az elutasított szobrok vonatkozásában fel sem merülhet. Az állam nem is tudná elkerülni az ehhez hasonló döntéseket, és ezáltal a felállítani tervezett szobrok közötti szelekciót.³⁴

Az állami szervezeteknek azonban – szükségszerű értékválasztásaik elismerésén túl – a művészet pluralizmusának elvére is tekintettel kell lenniük. A művészet szabadsága mint alapjog objektív intézményvédelmi kötelezettségének fontos eleme, hogy az állami intézményrendszernek hozzá kell járulnia a művészeti élet pluralizmusához, sokszínűségéhez, változatosságához. E kötelezettsége hasonló a médiapiac (vélemények piaca) pluralizmusával kapcsolatban felmerülő³⁵ kötelezettséghez. Az AB ezt így foglalta össze a Magyar Művészeti Akadémiát létrehozó törvény alkotmányossági vizsgálatakor:

³⁴ Hasonló eredményre jutott, de eltérő úton a 3060/2015. (III. 31.) AB végzés, amely a budapesti Szabadság téri német megszállási emlékművel szembeni népszavazási kezdeményezések elutasítása nyomán született meg. Az AB megállapítása szerint a bíróság döntései nem idéztek elő alapjogi sérelmet.

³⁵ 37/1992. (VI. 10.) AB határozat.

„[a]z Alaptörvény X. cikk (1) bekezdésében foglalt követelménynek eleget téve, a köztestületi formában működő MMA-nak az Alaptörvény értékrendjét meg nem sértve, a művészeti alkotás szabadságát, sokszínűségét, irányzatait, áramlatait egyaránt védelemben kell részesítenie. Ezt a követelményt a törvényhozónak is – mind az MMA tagsági összetételére, mind pedig a tevékenységére vonatkozó szabályok kialakítása során – tiszteletben kell tartania, maga a köztestület pedig szervezeti felépítése és működése során a művészeti tevékenység pluralizmusát kell hogy tükrözze, illetve elősegítse. Az MMA-nak egyenlő esélyeket kell biztosítania a művészek számára az MMA-tagságra, és ezen keresztül arra is, hogy a művészeti életre befolyást gyakorolhassanak.³⁶ [...] Mindezek alapján az MMA tv. 7. § (2) bekezdése, amely szerint csakis egy adott civil szervezet tagjai válhattak az MMA megalakuláskori rendes tagjaivá és a későbbi tagfelvételtől kizárólagosan döntő grémiummá, nem állt teljes összhangban a művészeti alkotás szabadságát biztosító semlegesség és pluralitás követelményével, és ezáltal nem minden tekintetben felelt meg az Alaptörvény X. cikk (1) és (3) bekezdésében foglaltaknak.”³⁷

Az állam tehát a művészethez való viszonyában többes személyiségű: egyfelől (a támogatás, a vásárlás területén) értékválasztásra kötelezett, másfelől gazdasági ereje függvényében erőfeszítéseket kell tennie a plurális művészeti élet fennmaradása vagy a sokszínűség növelése érdekében. Ez valójában nem feloldhatatlan ellentmondás: a jól működő állam e kettős szerepét szét tudja választani, a megfelelően megalkotott, különböző helyekre delegált döntési jogosultságokkal felruházott intézményrendszere, folyamatos szakértői segítség igénybevétele által.

3.3. A művészet szabadságának mint szubjektív jognak a terjedelme

Önálló, más jogoktól elkülöníthető tartalommal bíró jog-e a művészet szabadsága? Ha abból indulunk ki, hogy az Alaptörvényben (és a korábbi Alkotmányban) önálló szakaszban szerepel, ez arra utaló jelnek tekinthető, hogy a jogalkotó önálló jogként határozta meg. De az a körülmény, mely szerint a művészet mint társadalmi jelenség számos vonatkozásban érdemes az önálló védelemre és így az alkotmányokban való nevesített megjelenésre, nem feltétlenül jelenti azt is, hogy a művészet szabadsága tágabb, vagy egyáltalán, más minőségű lenne, mint a kétségtelenül önálló, sajátos alapjogi tartalommal bíró véleménynyilvánítás szabadsága.

Az Alaptörvényben való önálló megjelenés alapvetően *textualista* érven túl más érveket is fel lehet hozni a művészet szabadságának önállóságára. A művészet – mondanunk sem kell – valóban nagyon fontos, és nem kizárólag az egyéni önkifejezés lehetőségeinek biztosítása szempontjából, hanem a társadalom egésze

³⁶ 18/2014. (V. 30.) AB határozat, indokolás, [16] bekezdés.

³⁷ Uo., [22] bekezdés.

számára is. A művészet élvezete nem pusztán intellektuális szórakozás vagy kellemes időtöltés, hanem jelentősen hozzájárul az egyén szellemi képességeinek, az élet egyes fontos kérdéseiről alkotott nézeteinek fejlődéséhez, ez pedig végeredményben a közösség egészét gazdagítja. Mint Alexander Meiklejohn megjegyzi, „az embereknek azért [is] van szüksége regényekre, drámákra, festményekre és versekre, mert egyszer majd szavazniuk kell”.³⁸ De hogy a művészet vitathatatlan jelentőségére tekintettel szükséges-e a művészet szabadságának önálló alapjogi elismerése, az más kérdés.

Akad olyan felfogás, amely eleve kizárná a szólásszabadság korlátozását a művészi kifejezések esetében, és így pl. a közerkölcs védelmében sem fogadja azt el („a művészet szabadsága eleve kizárja a közerkölcs szempontjából való megítélését”³⁹). A pécsi alapjogi tankönyv szerint a művészet szabadsága ugyan nem korlátozhatatlan, de „a tudomány és művészet mint kifejezési mód a véleménynyilvánításhoz való jog legszabadabb területe”,⁴⁰ azaz „egyes esetekben még az általános véleménynyilvánítás szabadságánál is szélesebb körű védelemben részesül”.⁴¹

Ezen álláspontok képviselői valójában nem kísérlik meg szisztematikusan szétválasztani a véleményszabadság és a művészi szabadság körébe tartozó eseteket; mint később látni fogjuk, a joggyakorlat éppen ellenkező irányba (a két jog egységes megítélése felé) indult el.

A művészet szabadságának mint alapjognak a teoretikusa azzal a problémával szembesül, hogy ha önálló arcélű védelem elvi megalapozásában kívánna segíteni az alapjog számára, akkor elkerülhetetlenül definiálnia kellene a „művészet” fogalmát. A jogász számára ez biztosan lehetetlenség, és bármely ezt célzó kísérlet óhatatlanul nehézkes, izzadságszagú, néhol fájóan szorító, máshol kezelhetetlenül laza fogalommeghatározási kísérletekbe torkollik. A művészet ugyanis jóval összetettebb, bizonytalanabb, folyamatosan változó és a társadalmi kontextust nélkülöző jelenség ahhoz, hogy jogi fogalmak béklyójába engedné szorítani magát (szerencsére, tegyük hozzá). Ráadásul bármiféle (jogi vagy nem-jogi) definíció nehezen nélkülözné az esztétikai megítélésre vonatkozó elemet, márpedig mindenképpen kerülendő, hogy jogászok kezébe tegyük le a műalkotások esztétikai megítélésére vonatkozó döntést, még ha az csak a művészet – nem-művészet közötti határvonal meghúzására szorítkozna is.⁴² Ahogyan Oliver Wendell Holmes,

³⁸ Alexander MEIKLEJOHN: The First Amendment is an Absolute. *Supreme Court Review*, vol. 1961 (1961) 245., 263.

³⁹ HALMAI GÁBOR: *A véleményszabadság határai*. Budapest, Atlantisz, 1994. 273–274.

⁴⁰ ZELLER Judit: A tudomány és a művészet szabadsága. In: CHRONOWSKI Nóra – DRINÓCZI Tímea – PETRÉTEI József – TILK Péter – ZELLER Judit: *Magyar alkotmányjog III. – Alapvető jogok*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus, 2006. 592.

⁴¹ Uo., 600.

⁴² SÓLYOM Péter: A művészet szabadsága és az esztétikai ítéletek. *Iustum Aequum Salutare* 2007/2. 109.

az amerikai Supreme Court legendás bírása fogalmazott már a 20. század elején: „veszélyes vállalkozás lenne kizárólag jogi képzettséggel rendelkező emberek számára, hogy képi ábrázolások értékének végső bíráiként tekintsenek magukra, a legszűkebb és legkézenfekvőbb határokon túl”.⁴³ A jog ma szerencsére megállt ott, ahol a természeti törvények (a szabályozott jelenség sajátosságai) megálljt parancsolnak neki: a szerzői jog sem határozza meg a „tudomány, irodalom, művészet” fogalmát, hanem csak az „egyéni, eredeti” jelleget kéri számon a szerzői művön ahhoz, hogy szerzőjét védelemben részesítse.⁴⁴

A művészet fogalma a jog szemszögéből tehát bizonytalan. Ha az adott alkotást, irodalmi művet szerzője művészetnek vagy irodalomnak tekinti, akkor jogi értelemben ezt megkérdőjelezni nem lehet. (Ha a művészetnek tekintett alkotás „egyéni, eredeti” jellege hiányzik, az legfeljebb szerzői jogi védeltségét zárja ki, önmagában még nem jelent világos jogi állásfoglalást arról, hogy az alkotás „nem művészet”; kérdés pl., hogy Marcel Duchamp híres piszoárja hordozott-e egyéni, eredeti jelleget a kortársak szemében.) Ha különös, erőteljesebb védeltséget adnánk a művészi alkotásoknak a vélemény szabadság védelméhez képest, miközben egy jogi eljárásban nem tudjuk megmondani, mi az a művészet, úgy gyakorlatilag bármely, a külvilág számára érzékelhető kifejezés „alkotássá” és „művészetté” nyilvánítható lenne (e jellegére vonatkozó külső megkérdőjelezhetőség nélkül), és ily módon immunitásra tarthatna igényt pusztán alkotója döntése alapján, és nem valóban eltérő tartalmi vagy formai sajátosságaira alapozva (mert azok definíció hiányában nem ítélték meg egy jogi eljárásban).

Nagyvonalúan lépünk túl a definiálási nehézségeken, és próbáljuk meg a művészet szabadságának lehetséges tartalmát azonosítani. Az AB korábban idézett, 1996-os határozata szerint „a művészeti élet szabadsága mint alapvető jog a művészeti alkotómunka szabadságát, a művész bármely meg nem engedett korlátozástól mentes önkifejezését, valamint a művészeti alkotások nyilvánosság elé tárásának, illetve bemutatásának, terjesztésének szabadságát is jelenti.”⁴⁵ A jogosultság tartalma eszerint részjogokra bontható ketté: időrendben előbb az alkotás (önkifejezés) szabadsága, majd pedig a kész mű nyilvánosság elé tárása (bemutatása, terjesztése).

Ugyanakkor a mű megalkotásának lezárultáig tartó folyamat (a gondolat megszületése, a szükséges anyagok beszerzése, az alkotás folyamata) kifejezett jogi védelemben nem részesíthető. Analógiaként eszünkbe juthat a szintén számos jogi dokumentumban rögzített, de tényleges alapjogi tartalom nélküli „gondolatszabadság” joga. A gondolatszabadság az AB szerint a lelkiismereti és a vallásszabadságot is – mint sajátos, részben elkülönült területeket – magába

⁴³ Holmes bíró véleménye, *Bleistein v. Donaldson Lithographing Co.*, 188 U.S. 239, 251 (1903).

⁴⁴ 1999. évi LXXVI. törvény a szerzői jogról, 1. § (3) bekezdés.

⁴⁵ 24/1996. (VI. 25.) AB határozat, indokolás, II. 1. pont.

foglalja.⁴⁶ Az AB ellenben nem említi a véleménynyilvánítási szabadság anyajogából eredő alapjogként, ellentétben a másik két joggal,⁴⁷ és alkotmányjogi értelmezést nehezen lehetne adni neki. Ugyan fennhézázó tévedés volna azt gondolni, hogy a gondolat nem korlátozható, tehát a gondolatszabadság kinyilvánítása eleve értelmetlen (számos irodalmi példa juthat eszünkbe Huxley-től Orwellig, idézzük itt fel csak Illyés Gyula sorait: „ha magadban beszélgetsz, / ő, a zsarnokság kérdez, / képzeletedben se vagy független [...] / ott van a holnapodban, / gondolatodban, / minden mozdulatodban” [*Egy mondat a zsarnokságról*]), de jogi relevanciája csak a már kinyilvánított, kifejezett, érzékelhető gondolatnak – azaz a vélemény szabadság gyakorlásának – lehet.⁴⁸ A gondolatszabadság tehát ily módon beleolvad a vélemény szabadságba, illetve a lelkiismereti és vallásszabadságba, esetleg bizonyos esetekben a magánszféra védelmébe, ezért az alkotmányokban, egyezményekben kifejezett önálló védelme tulajdonképpen indokolatlan. Ugyanez igaz a művészet szabadságának „első részjogosultságára” is; a mű érzékelhető megjelenése előtt alkotója jogi védelmet gyakorlati okoknál fogva nem kaphat. A műalkotás elkészítéséhez szükséges alapanyagok, eszközök beszerzése pedig a művész általános cselekvési szabadsága (emberi méltósága) által védett, ehhez külön nevesített alapjogi védelem nem szükséges.

A másodikként azonosított részjogosultság, a nyilvánosságra hozatal és terjesztés joga pedig – korábbi érvelésünkön alapulva, a hamarosan áttekintendő joggyakorlat irányával egybevéve – a véleménynyilvánítási szabadság joga által védett, azaz önálló alapjogi jellege nem azonosítható.

Mivel mind az Alaptörvényben, mind az Alkotmányban azonos szakaszban szerepel(t) a művészet és a tudomány szabadsága, e két alapjogot a legtöbb vonatkozásban hasonlóan ítéli meg a szakirodalom. Ennek egyetlen ponton van valódi jelentősége, az Alaptörvény X. cikk (illetve azonos tartalommal az Alkotmány 70/G. §) (2) bekezdésében meghatározott, az állam – tartózkodásra irányuló – kötelezettségét kimondó szabály vonatkozásában: „Tudományos igazság kérdésében az állam nem jogosult dönteni, tudományos kutatások értékelésére kizárólag a tudomány művelői jogosultak”.

Tilk,⁴⁹ Cseporán⁵⁰ és a már idézett alkotmányjogi tankönyv⁵¹ szerint abból a körülményből, miszerint a X. cikk (70/G. §) (1) bekezdése egymás mellett rendel-

⁴⁶ 4/1993. (II. 12.) AB határozat, indokolás, I. 1. a) pont.

⁴⁷ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, indokolás, III. 2.1. pont.

⁴⁸ 4/1993. (II. 12.) AB határozat, indokolás, I. 1. b) pont.

⁴⁹ TILK Péter: A művészet szabadságának szabályozási modellje az Alaptörvényben. In: Kocsis Miklós – TILK Péter (szerk.): *A művészet szabadsága – alkotmányjogi megközelítésben*. Pécs, Kodifikátor Alapítvány, 2013. 31.

⁵⁰ CSEPORÁN Zsolt: A művészet szabadságával élő személyek alapjogi helyzete Magyarországon. In: Kocsis Miklós – TILK Péter (szerk.): *A művészet szabadsága – alkotmányjogi megközelítésben*. Pécs, Kodifikátor Alapítvány, 2013. 56.

⁵¹ ZELLER i. m. (40. lj.) 595–596.

kezik a művészet és a tudomány szabadságáról, a (2) bekezdés tekintetében az következik, hogy a szabályt – bár szövegében az látszólag csak a tudomány szabadsághoz kapcsolható – analógiával élve a művészet szabadságára is alkalmazni kell. Ha ezt elfogadjuk, akkor a művészet szabadsága önálló tartalmat nyerhet, amennyiben (parafrazeálva az Alaptörvény jelenlegi szövegét) „művészi igazság kérdésében az állam nem jogosult dönteni, művészi alkotások értékelésére kizárólag a művészet művelői jogosultak.”

Jó okunk lehet azonban elvetni ezt a megközelítést. Egyfelől, az Alaptörvény tekintetében igen nehéz a jogi analógia eszközének alkalmazása – ha a jogalkotó a (2) bekezdésből kihagyta a művészet szabadságát, feltételezhetjük, hogy ezt nem ok nélkül tette. Másfelől, a „művészi igazság” talán nem is igen értelmezhető fogalom,⁵² de talán értjük az analógia alkalmazását bátorítók érvét: ne az állam döntse el, mi a „jó” mi a „rossz” művészet, vagy hogy egyáltalán mi művészet és mi nem, továbbá a művészet értékelése legyen a művészek és ne az állam dolga. (Éppen e méltányolható törekvés miatt pikáns, hogy a művészet szabadsága önálló, sajátos alapjogi jellegének elismerése abba az irányba ösztökélné az államot – a bírókat – hogy ilyen kérdésekben döntéseket hozzon.)

Megítélésünk szerint az Alaptörvény X. cikk (Alkotmány 70/G. §) (2) bekezdésében azért nem nyer önálló említést a művészet, mert az ott szükségtelen lenne. Evidens, hogy az állam általában véve nem dönthet művészi kérdésekben, nem mondhatja meg polgárainak, hogy mi a művészet és mi nem az, és nem rangsorolhat művészi alkotásokat. Ezen általános kötelezettsége azonban a művészi élet pluralizmusának védelmére (objektív intézményvédelemre, illetve semlegességre) irányuló kötelezettségéből fakad, hiszen feladata, hogy olyan körülményeket teremtsen, ahol a művészetek különböző ágai, megnyilvánulási formái, alkotásai szabadon megszülethetnek és eljuthatnak a közönséghez. De ez az általános kötelezettség nem érvényesül mindig, minden esetben, a fentiekben erről már esett szó. Ha az állam – valamely szervén, kijelölt testületen stb. keresztül – egy művészt támogat (a források végessége miatt pedig egy másikat így értelemszerűen nem), akkor közvetve állást foglal a két művész alkotásainak értéke felől. Ha az állam alkalomadtán műtárgyat vásárol, egy másikat pedig magántulajdonban hagy, akkor közöttük közvetve különbséget tesz a két mű jelentősége alapján. Ha az állam (önkormányzat) szoborállításról határoz, akkor ezzel azt is mondja, hogy egy másik szobrot nem enged felállítani. E döntéseihez azonban mind-mind joga van, sőt, ezen – a művészeti alkotások létrejötte és fennmaradása tekintetében létfontosságú – feladatait nem is láthatná el másként, értékbeli döntések nélkül.

Ha már elvi analógiát keresünk, vizsgáljuk meg a véleménynyilvánításra vonatkozó alaptörvényi rendelkezést. A véleményszabadságról szóló IX. cikkben sem szerepel olyan tartalmú megszorítás, hogy az állam nem dönthet vélemények megalapozottságáról vagy tényállítások valóságtartalmáról, a személyiségvédelemre

⁵² Ennek nehézségére Tilk is rámutat, l. TILK i. m. (49. lj.) 31.

vagy a gyűlöletbeszédre vonatkozó alkotmányos, valamint polgári és büntetőjogi szabályokból ez mégis egyértelműen következik, mint ahogy a véleményszabadsághoz kapcsolódó objektív intézményvédelmi kötelezettségből is fakad a „plurális véleménypiac” megteremtésére vonatkozó állami kötelezettség.

A tudomány és a művészet szabadsága közti vélt analógia utolsó elemét („művészi alkotások értékelésére kizárólag a művészet művelői jogosultak”) kifejezetten veszélyesnek tartjuk. Bizonyos szűk körben – amely nem igényel alkotmányi rendezést – ennek lehet értelme, pl. hogy a közép- és felsőfokú művészeti képzésekben a képzettség feltételeit művészek vizsgálják, de a művészi alkotások értékelésének jogát mégsem lehet kizárólagosan a művészekre bízni. Egyrészt, ha a jog nem tudja megmondani, mi az a művészet, akkor azt sem tudja, ki a művész, másrészt félő lenne, hogy egy adott kor művészei nem minden esetben alkalmasak a művészet megítélésére. Ha a kor művészein múlt volna, Manet (és nyomában az impresszionisták) soha nem állíthattak volna ki Párizsban.⁵³

3.4. A művészet szabadságával kapcsolatos jogesetek a magyar jogrendszerben

A művészet szabadságának terjedelme a jogalkotás, a joggyakorlat és a vonatkozó alkotmánybírói intenciók alapján semmivel sem tágabb, mint a véleménynyilvánítás jogáé. Ha egy műalkotás vagy irodalmi mű nyomán indul jogi eljárás, a bíróságok, alkotmánybírók a szabadság határait a véleményszabadsággal kapcsolatban kialakult elvek, szabályok alapján húzzák meg. A művészi kifejezés mód vagy az irodalom természetesen rendelkezik olyan sajátosságokkal, amelyek a döntést befolyásolhatják, de ez pusztán annyit jelent, hogy a művészetet legjobb esetben is egyfajta sajátos véleményként kezelik, mint ahogyan a véleménynyilvánításnak vannak más, sajátos, nem-művészi megnyilvánulásai is, azaz a művészet szabadsága nem eleve szélesebb körű a véleményszabadsághoz képest. Azon esetekben, ahol a jog szilárd, szinte mérlegelés nélküli válasza a szabadságkorlátozás (a graffiti-művész megbüntetése rongálás miatt, vagy a gyermekpornográfia tilalma), ott a művészi értékre alapozó érvelés sem kecsegtet sok reménnyel egy jogi eljárásban.

3.4.1. A közérkölcsek védelme és az előzetes korlátozás lehetősége

A fent említett, 20/1997. (III. 19.) AB határozat által megsemmisített rendelkezés alapján indult korábban eljárás az *Új Hölgyfutár* című művészeti magazin

⁵³ ROSS KING: *Párizs ítélete. Az impresszionizmus születésének évtizede*. Budapest, Park, 2012. Ford. Makovecz Benjámin.

1990/91. évi „szökőszámának” címlapja miatt, mely egy, a Szent Koronát obszcén angyal- és ördögfigurák társaságában ábrázoló grafikát közölt. Az ügyészség a közerkölcs sérelmére hivatkozva kezdeményezte a lap terjesztésének bírósági megtiltását, és a döntésig azonnal felfüggesztette a terjesztést. A Fővárosi Bíróság elsőfokú végzésében megtiltotta a terjesztést, mondván, a címlap a meztelenség kihívó ábrázolásával, a nemzeti szimbólum iránti tiszteletlenséggel sérti a közerkölcsöt, „azoknak az embereknek az ízlését, szemérmét, erkölcsi érzékét, akik a templom előtt fejet hajtanak, a feszület előtt keresztet vetnek, és tették és teszik ezt bármilyen társadalmi rendszerben, legyen az diktatúra vagy demokrácia. Ez pedig az emberek túlnyomó többsége... A bíróság álláspontja szerint a közerkölcs fogalmába tartozik a nemzeti szimbólumok feltétel nélküli tisztelete is.”⁵⁴ A másodfokú bíróság megváltoztatta az elsőfokú döntést, és engedélyezte a nyilvános közlést. Nem tagadta, hogy megtiltható lenne ugyan a közerkölcs védelmében, de csak akkor, ha a közerkölcsbe ütközés „a közfelfogás szerint egyértelmű és vitathatatlan. Következésképpen a jelen eljárás alá vont sajtótermék címlapján közölt grafikai alkotás közerkölcsöt sértő jellegének eldöntése nem művészeti, esztétikai kérdés, amelynek megítéléséhez szakértő szükséges” (BH1992. 454). A Legfelsőbb Bíróság szerint a grafikai alkotás nem az állami címet ábrázolta, annak egyes elemei csupán hasonlatosak voltak hozzá, a figurák „durva meztelensége önmagában nem ütközik közerkölcsbe”; a döntéskor továbbá figyelembe kell venni az ábrázolás mondanivalóját is. Azaz, nem a kifejezés mód művészi jellege, hanem a közerkölcsbe ütközés hiánya vezetett az elsőfokú döntés megváltoztatásához.

3.4.2. A jóhírnév és a becsület védelme

Az *Elment az Őszöd* című filmalkotás egy korábbi miniszterelnök, Gyurcsány Ferenc személyét egy valós alapokon nyugvó, de fiktív történetbe helyezte, amelyben az emlékezetes 2006-os őszi események – az „őszödi beszéd” nyomán szerveződő tüntetések és utcai összecsapások – nyomán őt a bíróság elítéli, az egyik jelenetben egyenesen rabláncon vezetik. A miniszterelnök emberi méltósága, becsülete és jóhírneve megsértésére hivatkozott, mivel a film róla valótlán tényállítást, illetve sértő véleményt fogalmazott meg. A kereset első fokon történő elutasítását követően a Fővárosi Ítéltábla BDT2015. 3326 szám alatt közzétett döntése a fellebbezést is elutasította.

A bíróság megállapította, hogy a filmes eszközökkel való feldolgozás sajátos megítélést igényel, egy játékfilm szükségszerűen fikciós elemeket tartalmaz:

„[a]z értő elemző és az átlagos néző előtt is nyilvánvaló, hogy az eseményeket az alperes nem tényfeltáró jelleggel, kronologikus sorrendben, történeti hűséggel dolgozza fel, hanem a megismerhető valóságos kronológiát megszakítva, a ténylegestől eltérő – fiktív – új törté-

⁵⁴ Idézi HALMAI GÁBOR: *Kommunikációs jogok*. Budapest, Új Mandátum, 2002. 142.

netet alkotott. Ehhez a történetészövéshez pedig a felperes színész által megjelenített, valószínű alakját is felhasználta. Az alperesi alkotás műfaji sajátossága miatt a szerzőtől nem kérhető számon a valóságtól eltérő történetvezetés.”

Fikciós eszközökkel ugyanakkor közéleti vélemény is kifejezhető:

„A film alapján nem vitásan megállapítható, hogy az alperesnek mint alkotónak az az álláspontja, hogy a valós közelmúlt történelmi eseményeivel kapcsolatosan a felperesnek minimálisan a büntetőjogi felelőssége felvethető. Ez alapvető mondanivalója a filmnek. Egy ilyen felfogás nem vitatható el az alperestől, mert ez az alkotói szabadság korlátozását jelentené.”

Összességében tehát:

„Az alperes egyes eseményekkel kapcsolatosan a felperesi felelősség vizsgálatának lehetőségét ábrázolta, és ezzel véleményt nyilvánított a felperes valószínű közéleti tevékenységéről. Ezen véleménynyilvánítás során közvetlenül a felperest indokolatlan megaláztatásnak emberi mivoltát kétségbevonó módon nem tette ki. Az alperes tevékenysége az Alaptörvény által védett cselekvés, mely a felperesi személyiségi jog sérelmével nem járt.”

Megjegyzendő, hogy természetesen nem kizárt, hogy egy fikciós elemeket tartalmazó alkotás személyiségi jogot sértsen – ha a szereplő azonosítható egy valószínű személlyel –, azaz a bíróság nem azért utasította el a keresetet, mert fikciós művelele nem lehet jogsértő, hanem mert a filmben megfogalmazott közéleti véleménynyilvánítás nem lépte túl a közszereplők kritizálhatóságára vonatkozó véleménynyilvánítási szabadság határait. Ez olvasható ki a BDT fejlődésében megfogalmazott *ratio decidendi*ből: „A művészi szabadság nyújtotta lehetőségen alapuló véleménynyilvánítás, ha az nem öncélú, és az érintettet nem teszi ki indokolatlan megaláztatásnak, emberi mivoltát nem vonja kétségbe, olyan Alaptörvény által védett cselekvés, amely a személyiségi jog sérelmével nem jár.” Azaz a döntés egyértelműen utal a becsülethez való jog és az emberi méltóság védelme kapcsán a közéleti szereplőkkel szembeni véleményekre alkalmazandó mércékre („indokolatlan megaláztatás”, az „emberi mivolt” kétségbe vonása); ha a közéleti szereplők magasabb tűrésküszöbe indokolta volna, a filmbeli vélemény is korlátozás alá eshetett volna.⁵⁵ (Irodalmi példája a fikció általi személyiségi jogsérelemnek Márai Sándor főműveként számon tartott *Egy polgár vallomásainak* első kiadása utáni indult per és megszületett ítélet.⁵⁶)

⁵⁵ A mércékről l. bővebben KOLTAY András: A közéleti szereplők hírnév- és becsületvédelmének kérdései Európában, különös tekintettel a magyar jogrendszerre. In: KOLTAY András – TÖRÖK Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 13–95.

⁵⁶ FISCHER Alajos – SARUSI KISS Béla: A megcsontított vallomás (Márai Sándor *Egy polgár vallomásainak* pere). *Irodalomtörténeti Közlemények* 2003/4–5. 545–580.

3.4.3. A képmással való visszaélés

A BH1994. 127 alatt közzétett legfelsőbb bírósági döntés előzményeként G. Nagyné Maczó Ágnes országgyűlési képviselőasszonyról jelentek meg olyan karikatúra-szerű fotómontázsok, amelyeken a felperes fejéhez idegen testet montíroztak. A képviselő arcképéhez illesztett, fürdőruhás *body-builder* test által kívánta a lap hangsúlyozni a politikus erőteljes, agresszív karakterét. A Legfelsőbb Bíróság kártérítést ítelt meg a felperesnek, mondván, az ábrázolás módja a felperest „női mivoltában, emberi méltóságában is sérti”. A későbbiekben egy másik, az elhíresült ügynevezett „*Nyírfa*-ügyel” összefüggésben készült karikatúra már jogszerű véleménynyilvánításnak minősült (BH2000. 293 – a közszereplőről készült, karikatúrának minősülő fényképfelvétel nem sérti a képmáshoz való jogot, és az ily módon kifejezett vélemény sem sért becsületet vagy emberi méltóságot, ha az nem indokolatlanul bántó, sértő vagy lealacsonyító). Azaz, a bíróságok itt is a véleményszabadság körében felmerülő kérdésként tekintették az ügyeket, és ítélték meg a vélemény jogszerűségét (a döntés idején irányadó gyakorlatnak megfelelően; a *G. Nagyné*-ügy ma alighanem a lap javára dőlne el, a közéleti szereplőkre vonatkozó, időközben kiforrottá vált elvek és gyakorlat alapján).

3.4.4. Tiltott önkényuralmi jelképek

Az „önkényuralmi jelképek használata” elnevezésű bűncselekményről rendelkező törvényhelyet olvasva úgy tűnhet, hogy a magyar jogrendszer egy ponton közvetlenül is elismerte a művészi kifejezések sajátos helyzetét: a régi Btk. (1978. évi IV. törvény) 269/B. § és az új Btk. (2012. évi C. törvény) tartalmilag megegyező 335. § (2) bekezdése ugyanis kizárta a büntethetőséget, ha a tényállás szerű cselekményt „ismeretterjesztő, oktatási, tudományos, művészeti célból vagy a történelem, illetve a jelenkor eseményeiről szóló tájékoztatás céljából követi el”. Látható azonban, hogy a „művészeti cél” itt csak egy volt a privilegizált esetek közül, és a büntetendő cselekmény jellegéből adódóan a törvényhozó helyesen úgy döntött, hogy bizonyos felhasználási módokat kivon a tiltás köréből: a művészetén túl ilyen még a tiltott jelképek ismeretterjesztő, oktatási vagy tájékoztatási célú felhasználása, azaz minden olyan közlés/alkotás, amely esetében – különböző okokból – indokolt nyitva hagyni az önkényuralmi jelképek használatának lehetőségét. Azaz, a művészeti alkotás itt is „csak” egy a sajátosan megítélendő vélemények közül, nem élvez eleve szélesebb terjedelmű védelmet más véleményekhez képest, hanem éppen ellenkezőleg, a társadalom számára kiemelkedően fontos (ismeretterjesztő, tudományos, oktatási, tájékoztatási célú) véleményekkel azonos módon ítélandó meg. Aláhúzza ezt a megállapítást a Btk. hatályos szövege is, amely az eredeti rendelkezést megsemmisítő 4/2013. (II. 21.) AB határozat nyomán született meg, és amely már nem tesz említést a vélemények privilegizált köréről, hanem a büntethetőség

feltételei közé beilleszti az önkényuralmi jelkép használatának a „köznyugalom megzavarására alkalmas” jellegét. Ebből egyértelmű, hogy a korábbi (2) bekezdésben említett sajátos típusú vélemények – köztük a művészeti alkotások – továbbra is mentességet élveznek a köznyugalom megzavarására való alkalmasságuk hiánya miatt.

3.4.5. A nemzeti jelképek védelme

A régi Btk. 269/A. §-ához hasonlóan az új Btk. 334. §-a védi a magyar nemzeti jelképeket: „Aki nagy nyilvánosság előtt Magyarország himnuszát, zászlaját, címerét vagy a Szent Koronát sértő vagy lealacsonyító kifejezést használ, illetve azokat más módon meggyalázza, ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, vétség miatt egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.” A 13/2000. (V. 12.) AB határozat foglalkozott e rendelkezés alkotmányosságával, és elutasította a megsemmisítésre irányuló indítványt, mindazonáltal – mint a határozat indokolása leszögezi – a jelképekre vonatkozó

„[n]egatív tartalmú vélemények, a jelképek történetére, értékére, közjogi jelentőségére vonatkozó tudományos nézetek, művészi kifejezések, illetőleg kritikák hangoztatása, esetleg megváltoztatásukat vagy eltörlésüket célzó javaslatok kifejezésre juttatása értelemszerűen nem eshet büntetőjogi szankcionálás alá, hanem része a véleménynyilvánítás alkotmányos szabadságának.”⁵⁷

A vélemények, kritikák, tudományos nézetek, javaslatok tehát éppúgy védendők, mint a művészi kifejezések – a véleménynyilvánítási szabadság általános elveinek megfelelően.

3.4.6. Összegzés

A jogalkotás jobbra hallgat a művészi kifejezések differenciált, a véleményszabadságtól elváló védelméről, ahol kifejezetten említi (említette), mint az önkényuralmi jelképek használatát tiltó bűncselekmény esetében, ott is egyfajta sajátos véleménynyilvánításként azonosította. A joggyakorlat szükségszerűen szembesül műalkotások és irodalmi művek apropóján induló ügyekkel, de ezekben kivétel nélkül a véleményszabadság az adott esetben releváns (a személyiségi jogok vagy a gyűlöletbeszéd területén kialakult) mércéjét alkalmazza. A művészi kifejezés-mód sajátos fajtája a véleménynyilvánításnak, és a jogalkalmazás akkor jár el he-

⁵⁷ 13/2000. (V. 12.) AB határozat, indokolás, IV. 6. pont.

lyesen, ha e sajátosságokat figyelembe is veszi (pl. egy irodalmi vagy filmalkotás vélelmezten fikciós, és nem a valóságot, a való tények leírását, bemutatását célozza), de a műalkotások ezzel még nem lépnek ki a véleményszabadság keretei közül, és művészi jellegükből adódó sajátosságaik megléte nem zárja ki a véleményszabadság nem-művészi véleményekkel kapcsolatban meghatározott korlátozásainak alkalmazását. Mint ahogy más, egyértelműen nem-művészi vélemények is rendelkezhetnek olyan sajátosságokkal, amelyek figyelembe veendőek a szabadság terjedelmének megállapításakor (pl. a nem verbális kommunikáció – az amerikai jogi terminológiában: *symbolic speech*⁵⁸ –, a véleményt kifejező ruha- vagy ékszerviselés,⁵⁹ a trágárság egyes esetei,⁶⁰ vagy a televíziós műfajokból adódó jogi véleményszabadsági problémák⁶¹).

A művészet szabadságának szubjektív, alanyi oldala, a szabadság terjedelme tehát igazodik a véleményszabadság terjedelméhez.

4. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata a művészet szabadságával összefüggésben

A különböző regionális vagy univerzális emberi jogi dokumentumok változatos módon közelítenek a művészi szabadság kérdéséhez. Az Emberi Jogok Európai Egyezménye nem nevesíti külön e jogot, a művészetekkel kapcsolatos ügyek a véleményszabadságról rendelkező 10. cikk alapján ítéltetnek meg. Az Európai Unió Alapjogi Chartájának 13. cikke ezzel szemben külön említi a művészet és a tudomány szabadságát („A művészet és a tudományos kutatás szabad. A tudományos élet szabadságát tiszteletben kell tartani.”), míg az 1966-os Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmánya nevesíti a művészi szabadságot, de csak a véleménynyilvánítási szabadság egy sajátos eseteként (19. cikk, 2. bekezdés): „Mindenkinek joga van szabad véleménynyilvánításra; ez a jog magában foglalja mindenfajta

⁵⁸ L. pl. *Texas v. Johnson* 491 U.S. 397 (1989) [az amerikai lobogó elégetése], *R.A.V. v. St. Paul* 505 U.S. 377 (1992) [keresztégetés magánterületen], *Virginia v. Black* 538 U.S. 343 (2003) [keresztégetés egy fekete család kertjében].

⁵⁹ *Dahlab v. Switzerland*, application no. 42393/98., admissibility decision, 2001. február 15-i döntés [muszlim fejkendő viselése tanár által az iskolában]; *Şahin v. Turkey*, application no. 44774/98., 2005. november 10-i döntés [muszlim fejkendő viselése diák által az iskolában]; *Eweida and others v. the United Kingdom*, application no. 48420/10. and 59842/10., 2013. január 15-i ítélet [nyakban lógó kereszt viselése a munkahelyen]; *S.A.S. v. France*, application no. 43855/11., 2014. június 26-i ítélet [muszlim fejkendő viselése közterületen].

⁶⁰ *Cohen v. California* 403 U.S. 15 (1971) [„Fuck the draft” feliratú dzseki viselése a bíróságon].

⁶¹ A paródia esetei [367/2003. (IV. 9.) és 1800/2005. IX. 14.) ORTT határozatok], vagy a „kibeszélő-show” mint sajátos műfaj [2502/2009. (XII. 16.), 2503/2009. (XII. 16.) 291/2010. (II. 17.) 292/2010. (II. 17.) ORTT határozatok].

adat és gondolat határookra való tekintet nélküli – szóban, írásban, nyomtatásban, művészi formában vagy bármilyen más tetszése szerinti módon történő – keresésének, megismerésének és terjesztésének a szabadságát is.”

4.1. A közerkölcs védelmével kapcsolatos esetek

A közerkölcs kérdésével kapcsolatos, máig legnagyobb hatású ítéletet a *Handyside v. the United Kingdom* ügyben,⁶² 1976-ban hozta meg a bíróság. Egy gyermekeknek szóló könyv kiadója, Richard Handyside ellen folyt eljárás az Egyesült Királyságban, mert a mű megsértette a már elemzett 1959-es, obszcén kiadványok tilalmáról szóló törvényt. A *Little Red Schoolbook* fellelhető példányaikat az angol hatóságok elkobozták. A pornográfia, abortusz, homoszexualitás egyes kérdéseit tárgyaló részekben obszcén kifejezéseket is találtak, ezenfelül a könyv nem tekintette törvényellenesnek a hasis fogyasztását, a 16 évnél fiatalabb lányokkal folytatott szexuális kapcsolatot, amely magatartásokat az angol jog egyébként tiltotta. Úgy szólt az állatokkal folytatott szexuális tevékenységről, hogy nem ítélte el azt; alkalmas volt arra, hogy rontsa a tanárok és a diákok viszonyát; a gyermekek önmegvalósítását mindenek (értsd: a törvények) feletti értéknek tekintette. A kérelmező Handyside szerint az elkobzás és megsemmisítés megsértette az Egyezmény 10. cikkét.

A strasbourgi döntés leszögezi, hogy önmagában a szólás sokkoló, felháborító, zavaró jellege nem alapozza meg a korlátozás lehetőségét, ha valamely, az Egyezmény által védett érdek nem sérül; a 10. cikk 2. bekezdése azonban a közerkölcs védelmében kifejezetten lehetővé teszi a vélemény szabadság korlátozását. A strasbourgi bíróság nem definiálta a közerkölcs fogalmát, vizsgálatának középpontjába a demokratikus társadalomban való szükségességet helyezte. Megállapítása szerint – egységes európai mérce hiányában – nem dönthet ebben a kérdésben a tagállamok helyett, így az erkölcsi alapú korlátozások tekintetében azok e kérdésben is (hasonlóan a gyűlöletbeszéd vagy a blaszfémia esetéhez) meglehetősen széles, bár nem korlátlan mozgásteret élveznek. Ugyanakkor a bíróság az alapjogvédelem közös minimumát azért igyekszik betartani. Maga a vitatott könyv egyébként javarészt tényeknek minősülő információkat tartalmaz, de szerepelnek benne olyan kifejezések, amelyeket a kiskorúak korai és ártalmas tapasztalatok szerzésére való felbujtásként értelmezhetnek, vagy egyenesen törvénysértések elkövetésére buzdítanak; a bíróság tehát nem állapította meg az Egyezmény megsértését.

Nem csupán a kiskorúak védelmében élveznek az államok széles mozgásteret, ha a közerkölcsre hivatkozva korlátozzák a szólás szabadságát. A *Müller and*

⁶² Application no. 5493/72., 1976. december 7-i ítélet.

others v. Switzerland ügyben⁶³ a közerkölcsöt sértő obszcén festmények kiállítása miatt a svájci hatóság a vonatkozó büntető törvénykönyvbéli tényállás alapján bíróságot szabott ki és a képek elkobzásáról rendelkezett. A festményeken különféle szexuális aktusok voltak láthatóak, többek között emberek és állatok közötti *fellációt* és *szodómiát* is ábrázoltak. A képeket bárki megtekinthette, aki a galériát meglátogatta, semmiféle felhívást nem helyeztek ki az esetlegesen sértő tartalommal kapcsolatban, illetve a kiskorúak belépése sem volt korlátozott. A kérelmezők az Egyezmény megsértése miatt fordultak Strasbourghoz. A bíróság – a *Handyside*-ügyben már alkalmazott megközelítéssel élve – megállapította, hogy a közerkölcs védelmében alkalmazott szankció jogos célt szolgált, a törvény előírásain alapult, de ezúttal sem tett kísérletet a „közerkölcs” Európában egységesen alkalmazható határainak megvonására. Elfogadta a svájci bíróság véleményét a művekről, mely szerint azok természetüknél fogva sértik az átlagember érzékenységét, és ezen még a művészi alkotások értelmezésének speciális követelményei sem változtatnak. A bíróság és az elkobzás nem volt szükségtelenül alkalmazott, illetve aránytalan mértékű szankció, nem járt a képek megsemmisítésével, Svájc tehát nem sértette meg az Egyezményt.

A *Handyside*-üggyel ellentétben itt ténylegesen művészi alkotás terjesztésének, bemutatásának korlátozása merült fel. De a bíróság evidenciának tekintette, hogy indokolt esetben a művészi tevékenység korlátozható. A művészek és a művészet támogatói, reklámozói sem mentesek a 10. cikk 2. bekezdése által lehetővé tett véleményszabadság-korlátozásoktól (a művészet szabadsága nem is szerepel önállóan az Egyezményben, azaz a művészi szabadsággal kapcsolatos ügyek szükségszerűen a véleménynyilvánítási szabadságról rendelkező 10. cikk alapján ítéltetnek meg). Az Egyezmény előírásainak megfelelően a művészi tevékenység is „kötelezettségekkel és felelőségekkel” jár.⁶⁴ A strasbourgi bíróság nem vitatta a svájci döntés lényegi tartalmát, mely szerint az ábrázolt nyers szexualitás alkalmas volt arra, hogy az átlagos érzékenységű emberek szexuális illemre vonatkozó érzéseit jelentősen sértse.⁶⁵

Kérdéses tehát, hogy mennyire tartja a bíróság olyan jelentős érdekek az egyén autonómiáját, amely alapján joga lenne a pornográf, a társadalom többsége által erkölcstelennek ítélt tartalmak megtekintéséhez. Két érdekes eset említhető e körben: a *Scherer v. Switzerland* ügyben⁶⁶ az elsőként eljáró Emberi Jogok Európai Bizottsága megállapította a 10. cikk megsértését. A kérelmező azért fordult Strasbourghoz, mert – egy általa üzemeltetett szexshopban – homoszexuális pornográf filmet vetített, amiért a svájci bíróság elítélte. A filmekhez csak azok fér-

⁶³ Application no. 10737/84., 1988. május 24-i ítélet.

⁶⁴ Uo., 34. bekezdés.

⁶⁵ Uo., 36. bekezdés.

⁶⁶ Application no. 17116/90., admissibility decision.

hettek hozzá, akik kifejezetten akartak, az üzlet egy eldugott sarkában vetítette őket. Mivel nem állt fenn az a lehetőség, hogy valaki szándéka ellenére szembesüljön a film számára esetlegesen felháborító képsoraival, a Bizottság úgy vélte, hogy ebben az esetben hiányzott a korlátozáshoz szükséges „kényszerítő állami érdek”. A nézők autonómiája tehát magasabb rendű értéknek ítéltetett, mint az itt csak igen távoli lehetőségként sérülő közerkölcs. Az ügy azonban a kérelmező időközbeni halála miatt nem kerülhetett a bíróság elé, így nem tudhattuk meg, vajon a bíróság is fenntartotta volna-e a Bizottság döntését.

Mindenesetre az elv egy másik bizottsági döntésben is megjelenik. A *Hoare v. the United Kingdom* ügy⁶⁷ megállapítása alapján, amennyiben a közlő biztosítja, hogy az erkölcstelen tartalom nem válik olyanok számára elérhetővé, akik azt nem kívánják, a korlátozáshoz különösen alapos indok szükséges. Az adott ügyben a bizottság egyébként nem fogadta el az Obscene Publications Act alapján elítélt kérelmező panaszát, mert az általa forgalmazott videokazetták – minden óvintézkedése ellenére is, a másolás, kölcsönadás, kölcsönzés lehetőségei okán – olyan széles kör, benne kiskorúak számára vált *elvben* hozzáférhetővé, amely jóval tágabb, mint a kazetták eredeti vásárlóinak köre.

Ugyan személyiségi jog megsértése nyomán indult, mégis a közerkölcs védelmében való véleménykorlátozás megítélésében is jelentős a *Vereinigung Bildender Künstler v. Austria* ügy,⁶⁸ amelyben a strasbourgi testület által a művészet szabadsága mellett szóló érvek jelentősebbnek ítéltettek, mint a vitatott festményen ábrázolt személy egyéni jogai. A Vereinigung Bildender Künstler Wiener Secession (Bécsi Szecesszió Képzőművészeti Szövetség) egy művészekből álló társulás, amely galériát is üzemeltet, ahol kortárs műalkotások kiállításainak ad helyet. 1998. április 3. és június 21. között kiállítást tartott „A művészeti szabadság 100 éve” címmel, saját fennállásának 100. évfordulója alkalmából. A kiállítás belépődíj ellenében mindenki számára megtekinthető volt. A bemutatott művek között szerepelt az *Apokalipszis* című festmény, Otto Mühl osztrák festő műve. A nagyméretű alkotáson különböző közismert emberek voltak láthatóak, többek között Teréz anya, Hermann Groer osztrák bíboros, valamint az Osztrák Szabadságpárt (FPÖ) korábbi vezetője, szexuális pózokban. A meztelen testek festve voltak, az arcok újságokból kivágott felnagyított fényképek által ábrázoltattak, egyesek szemét fekete csíkkal takarták le. Utóbbiak között volt Meischberger úr is, az FPÖ korábbi általános titkára, aki az eset idején az osztrák nemzetgyűlés tagja volt. 1998. június 11-én a *Täglich Alles* című osztrák újság beszámolt a kiállításról, másnap pedig egy látogató piros festékekkel rongálta meg a kép egy részét, többek között azt is, amelyen Meischberger volt látható. 1998. június 22-én Meischberger úr a képmásvédelemről rendelkező osztrák szerzői jogi törvény 78. §-a alapján eljárást kez-

⁶⁷ Application No. 31211/96., admissibility decision.

⁶⁸ Application No. 68354/01., 2007. január 25-i ítélet.

deményezett. Az elsőfokon eljáró bíróság elutasította a keresetét, de a másodfok számára kedvezően döntött, a Legfelsőbb Bíróság pedig megerősítette a másodfokú döntést, így Meischberger kártérítést kapott, és megtiltották a kép további bemutatását is.

A kérelmező szabad véleménynyilvánításhoz fűződő jogának megsértése miatt fordult a strasbourgi bírósághoz. A bíróság 4–3 arányban megállapította, hogy a kérelmezőnek az egyezmény 10. cikkében foglalt joga sérült.

A bíróság leszögezte, hogy a művészekre és a műalkotásokra is vonatkoznak a 10. cikk 2. bekezdésében foglalt korlátok.⁶⁹ Ugyanakkor a festményen az érintett személyeknek csak az arcukról készült fényképei láthatóak, szemüket letakartak, testüket szándékosan elnagyolt, valószerűtlen módon festették meg. A festmény célja nyilvánvalóan nem a valóságra való reflektálás vagy az ábrázoltak valóságként való beállítása volt, az érintett személyek karikatúraszerűen jelentek meg a képen, szatirikus eszközökkel ábrázolva. Egy művész ilyen jellegű kifejezésének korlátozását mindig különös gondossággal kell a bíróságnak megvizsgálni.⁷⁰

A jelen esetben a bíróság megítélése szerint nehéz volt úgy értelmezni a képet, hogy az Meischberger úr magánéletéről árulna el részleteket, és inkább az ő közéletben betöltött szerepéhez kapcsolódott. A bíróság nem tartotta észszerűtlennek az elsőfokú bíróság azon álláspontját, amely szerint a portré az FPÖ elleni ellencsapásként volna értelmezhető azért, amiért az korábban többször kritizálta a festő műveit.⁷¹

Ezt követően a bíróság a személyiségi jogok érvényesülésének korlátozási szempontjaira utalt; a közéleti szereplő másokhoz képesti relatív ismertségét (a bíróság hangsúlyozta, hogy Meischberger mellett még számos más közéleti szereplő látható hasonló helyzetekben a festményen, akik közül jónéhányan nála ismertebbek, mi több, ő az egyik legkevésbé ismert közülük),⁷² az ábrázolás általi felismerhetőség megváltozását (a festmény megrongálását követően Meischberger alakja elmosódott, és a képre öntött piros festék részben eltakarta alakját),⁷³ a kiállítás helyszínén és idején meglévő ismertséget (az osztrák bíróságok intézkedése sem térben, sem időben nem volt behatárolt, az alapján nem volt lehetőség máshol bemutatni a festményt, függetlenül attól, hogy Meischberger a jövőbeni bemutatás helyén és időpontjában ismert-e) emelte ki.⁷⁴

A bíróság álláspontja szerint tehát az osztrák bíróság intézkedése aránytalan volt az elérni kívánt célhoz képest.⁷⁵

⁶⁹ Uo., 26. bek.

⁷⁰ Uo., 33. bek.

⁷¹ Uo., 34. bek.

⁷² Uo., 35. bek.

⁷³ Uo., 36. bek.

⁷⁴ Uo., 37. bek.

⁷⁵ Uo., 38. bek.

Függetlenül attól, hogy a személyiségi jogok érvényesülésének korlátozása a döntésben említett szempontok alapján alappal vitatható, e döntésre is igaz, hogy az ítélet nem lépett ki a véleményszabadság keretei közül; a kérelmező sikere a tényállásból fakadó mérlegelés eltérő megítéléséből, nem pedig a művészi szabadságnak a véleményszabadság általános szabályai közüli kiemeléséből fakadt. A művészi kifejezőmód sajátosságainak bizonyos mértékű figyelembevétele (jelen esetben a szatíra mint véleménynyilvánítási mód létjogosultságának és jellegzetességeinek elismerése) szintén a döntés lényeges elemét képezi.

A *Karttunen v. Finland* ügyben született döntés⁷⁶ egyértelművé tette, hogy a gyermekpornográfia (ideértve a kiskorúnak látszó személyeket meztelenül ábrázoló képeket is) még akkor is korlátozható, ha a meztelen képek kiállítása a társadalmi problémára való felhívás céljából történt.

Az *Akdaş v. Turkey* ügy⁷⁷ ezidáig az egyetlen, amelyben a művészet „győzött” az erkölcsvédelemmel szemben. A kérelmező itt Apollinaire erotikus tartalmú regényét (*Les onze mille verges*) jelentette meg török fordításban. A török bíróság a kötet példányainak elkobzását és a kiadó megbírságolását rendelte el, az obszcén és erkölcstelen – a büntető törvénykönyv által tiltott – tartalom miatt. A strasbourgi bíróság ezzel szemben úgy vélte, hogy tekintettel kellett volna lenni arra, hogy a mű eredetileg egy évszázaddal ezelőtt, 1907-ben jelent meg, és azóta számos európai nyelvre lefordították; az eltelt időben az irodalmi kánon része lett. Azaz, a török állam megsértette a kérelmező véleményszabadsághoz való jogát. Ez az eset is a véleményszabadság elvei szerint ítéltetett meg, azzal a fontos kiegészítéssel, hogy az első megjelenés óta eltelt időt a strasbourgi testület fontos körülményként értékelte (ez a véleményszabadsággal kapcsolatos ügyekben értelemszerűen nem általánosan, vagy túlzottan gyakran figyelembe vehető körülmény, tekintettel a vitatott vélemények „jelenkorúságára”). Talán nem elhanyagolható szempont az sem, hogy Strasbourg itt – bár ezúttal is tartózkodott a közerkölcs európai fogalmának vagy védelmi szintjének meghatározásától – figyelembe vette a bepanaszolt államon kívüli, más európai országok hozzáállását a vitatott regényhez, és a közerkölcs török fogalmát igyekezett valamelyest a nyugat-európaihoz közelíteni.

Az erkölcsvédelemmel kapcsolatos ügyekben általános érvénnyel megállapítható, hogy a vitatott vélemény (alkotás) művészi jellege nem minősült fontos körülménynek a strasbourgi bíróság számára. A *Müller*-ügy tényállása tekinthető olyannak, amelyben a művészetnek a véleménynyilvánítás általános eseteitől való elkülönítése elvben lehetséges lett volna, de ez a döntésben elmaradt. Ugyanakkor elképzelhetők olyan esetek, amikor a művészi alkotás sajátos tulajdonságai értékelést nyerhetnek, mint ahogyan a megjelenés óta eltelt (hosszú) idő, illetve a vitatott mű recepciója az *Akdaş*-ügyben lényeges körülménynek számított.

⁷⁶ Application no. 1685/10., admissibility decision, 2011. május 10-i döntés.

⁷⁷ Application no. 41056/04., 2010. február 16-i ítélet.

4.2. A blaszfémia tilalmával kapcsolatos esetek

A strasbourgi bíróság legfontosabb, legtöbbet idézett döntése a blaszfémia kérdését érintően az *Otto-Preminger-Institut v. Austria* ügyben⁷⁸ született meg. A kérelmező, az Otto-Preminger-Institut egy Innsbruckban alapított (magán)egyesület volt, amely a nagyközönség számára a *Das Liebeskonzil* (Mennyei Tanács) című film hat előadásból álló bemutatóját hirdette meg. A film egy 1894-es színdarab alapján készült, amelynek szerzőjét már akkor bíróság elé állították blaszfémia vádjával. A filmben Isten egy szenilis vénember, Jézus pedig mentálisan sérült, ráadásul furcsa vonzalmat érez anyja iránt. A filmben Isten, a Sátán, Jézus és Szűz Mária megegyeznek, hogy a világot megbüntetik oly módon, hogy nemi úton terjedő betegséget bocsátanak rá. Az eseményről a kérelmező hírlevelet készített, amelyet 2700 tagja részére továbbított, valamint autók szélvédőjére tűzött, és amelyben szerepelt az a figyelmeztetés, hogy a tiroli mozgóképtörvény értelmében 17 éven aluliak a filmet nem tekinthetik meg. A helyi újságban is megjelent a film bemutatójának helye és időpontja. Az Innsbrucki Római Katolikus Egyházmegye kérésére az ügyész még a film bemutatását megelőzően „vallási tanok becsmérése miatt” büntetőeljárást kezdeményezett az egyesület vezetője ellen. A film megtekintését követően az ügyész indítványozta a kópia elkobzását az osztrák médiatörvény 36. §-a értelmében. Az Innsbrucki Regionális Bíróság döntésének eredményeképpen a nyilvános vetítésekre nem került sor. A tartományi bíróság ítélete értelmében a művészet szabadsága korlátait képezik az Alkotmányban garantált jogok és szabadságok (ilyen a vallás és meggyőződés szabadsága is), másodsorban a toleranciára épülő emberi együttélés alapvető formája, és végül a kirívó és extrém jogsértések esetén a mások érdekeinek jog általi védelme. A kérelmező az egyezmény 10. cikke által védett szólásszabadságának megsértése miatt az Európai Jogok Emberi Bíróságához fordult, a bíróság pedig 6–3 szavazati arány mellett megállapította, hogy a kérelmező joga nem sérült az állami bíróság döntése által.

A bíróság rámutatott arra, hogy az Egyezmény 9. cikke által védett gondolat-, lelkiismereti és vallásszabadság a demokratikus társadalom alapját képezi.⁷⁹ Azok, akik úgy döntenek, hogy gyakorolják vallási meggyőződésük kinyilvánításának szabadságát, függetlenül attól, hogy vallási többség vagy kisebbség tagjaiként tesznek-e így, ésszerűen nem várhatják el, hogy minden kritika alól mentesüljenek, így el kell fogadniuk, hogy mások elutasítják az ő vallásos nézeteiket, és tűrniük kell az azzal szemben ellenséges nézetek terjesztését is.⁸⁰ A döntésben hivatkozott *Kokkinakis v. Greece* ügyben⁸¹ hozott ítéletben – nem a blaszfémia kor-

⁷⁸ Application no. 13470/87., 1994. szeptember 20-i ítélet.

⁷⁹ Uo., 47. bek.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Application no. 14307/88., 1993. május 25-i ítélet.

látozásának összefüggésében – a bíróság kimondta, hogy az állam jogosan dönthet úgy, hogy lépéseket tesz bizonyos magatartásformák korlátozása céljából, amennyiben azokat mások gondolati, lelkiismereti és vallásszabadságának tiszteletben tartásával összeegyeztethetetlennek ítéli.⁸²

A kérelemben kifogásolt intézkedés az osztrák büntető törvénykönyv azon szakaszán alapult, mely előírja a vallásos tisztelet tárgyát képező tárgyak elleni olyan magatartások tilalmát, amelyek „jogos felháborodást” váltanak ki. A strasbourgi bíróság elfogadta azt, hogy a kifogásolt intézkedés az Egyezmény 10. cikk (2) bekezdéséből levezethető legitim célból történt, „mások jogainak védelme” érdekében.⁸³

A bíróság hivatkozott saját joggyakorlatára, mely szerint a szólásszabadság a demokratikus társadalmak egyik legfontosabb alapja, az egyén fejlődésének egyik nélkülözhetetlen feltétele. Ez nemcsak a kedvező, ártalmatlan vagy közömbös információra vonatkozik, hanem azokra is, amelyek sértőek, sokkolóak vagy zavaróak.⁸⁴ A szólásszabadság gyakorlása ugyanakkor kötelezettségekkel és felelősséggel jár. Ezek közül az egyik – a vallásos meggyőzésekkel összefüggésben – az az általános követelmény, hogy amennyire csak lehetséges, kerülendők a vallás tárgyával kapcsolatban a mások számára indokolatlanul sértő (*gratuitously offensive*) kifejezések.⁸⁵ Elviekben tehát bizonyos demokratikus társadalmakban szükségesnek tűnhet a vallási tisztelet tárgyával szembeni „nem megfelelő” támadások szankcionálása vagy akár megelőzése, azzal a feltétellel, hogy a korlátozás az elérni kívánt jogos céllal arányos.⁸⁶

Az erkölcsi kérdésekhez hasonlóan Európában nem lehet azonosítani egységes megközelítéseket a vallás társadalmon belüli jelentőségét illetően, az még egyetlen országon belül is eltérő lehet. Nem lehet átfogó definíciót alkotni arra vonatkozóan, hogy mi minősül a vélemény szabadság megengedhető korlátozásának akkor, ha a vélemény mások vallásos érzülete ellen irányul. Ezek okán az állami szervek rendelkeznek bizonyos mozgástérrel arra vonatkozóan, hogy van-e szükség ilyen korlátozásra, és ha igen, az milyen mértékű legyen.⁸⁷ E mérlegelési jogkör azonban nem korlátlan, alkalmazása tárgya az egyezmény szempontjából való (Strasbourg általi) ellenőrzésnek, amelynek terjedelme az eset körülményeihez igazodik.⁸⁸

A bíróság megjegyezte, hogy bár a moziba való bejutás belépti díj megfizetéséhez és életkorhoz kötött volt, a filmet széles körben reklámozták, így tárgya és

⁸² *Otto-Preminger*-ítélet, 47. bek.

⁸³ Uo., 48. bek.

⁸⁴ Uo., 49. bek.; idézve a *Handyside v. the United Kingdom* ügy (application no. 5493/72., 1976. december 7-i ítélet) indokolását.

⁸⁵ *Otto-Preminger*-ítélet, 49. bek.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Uo., 50. bek.

⁸⁸ Uo., 50. bek.

tartalma elegendő nyilvánosságot kapott ahhoz, hogy annak természete ismert legyen; „megfelelően nyilvános” volt ahhoz, hogy sérelmet okozzon.⁸⁹ Az ügyben az egyezmény által védett két szabadságjog ütközik, egyrészt a kérelmező joga ahhoz, hogy megossza vitatott nézeteit a nyilvánossággal, közvetve pedig az érdeklődők ahhoz való joga, hogy megismerjék ezeket a nézeteket, másrészt másoknak a vallásszabadságuk tiszteletben tartásához való joga. Ebben a helyzetben tekintettel kell lenni az állami hatóságokat megillető mozgásterre, amelyeknek egy demokratikus társadalomban kötelessége a társadalom egészének az érdekét szem előtt tartani.⁹⁰

A bíróság nem tudott eltekinteni attól a tényről, hogy a tiroliak döntő többsége római katolikus vallású. A film lefoglalásával az osztrák hatóságok a régió vallási békéje megőrzésének biztosítása érdekében cselekedtek, és hogy megelőzzék azt, hogy egyes emberek úgy érezzék, a vallási meggyőződésük indokolatlan és sértő támadásoknak van kitéve. Az eset összes körülményét tekintetbe véve a bíróság megítélése szerint nem lehet úgy tekinteni, hogy az osztrák hatóságok túllépték volna a kérdésben a mérlegelési mozgásterüket.⁹¹ Ami a szankció arányosságának kérdését illeti, a 10. cikket nem lehet úgy értelmezni, mint amely tiltja az olyan tárgyak közérdekből történő elkobzását, amelyek használatát jogszerűen tiltották meg. Bár az elkobzás végleg lehetetlenné tette, hogy a filmet Ausztriában bárhol bemutassák, a bíróság értelmezése szerint az alkalmazott eszközök az elérni kívánt célhoz képest nem voltak aránytalanok.⁹²

A strasbourgi bíróság elé kerülő következő ügyben újra Nagy-Britannia volt a bepanaszolt állam. A *Wingrove v. the United Kingdom* ügyben⁹³ a kérelmező egy filmrendező volt, aki a *Visions of Ecstasy* (Az ekstázis látomásai) című 18 perces rövidfilmet írta és rendezte, amelyet saját bevallása szerint Avilai Szent Teréz élete és írásai ihlettek. A filmben egy apácának öltözött színésznő (Szent Terézt megjelenítve) lenge ruhában először szőget ver saját tenyerébe, majd az abból fakadó vérrel erotikus vonaglás közepette összekeni magát. Ezután eszméletét veszti, majd a következő jelentben a színésznő fehér selyemszalagokkal összekötve, felülről lelógatva látható, amint egy majdnem félmeztelen feketeruhás színésznő (aki Teréz pszichéjét volt hivatott jelképezni) odakúszik hozzá, simogatni és csókolgatni kezdi. Eközben láthatjuk Terézt, aki a földön fekvő, megfeszített Jézus Krisztushoz kúszik, sebeit nyalogatja, majd lovaglópózban ráülve, erotikus csípőmozgás közben csókolgatja. A film végén megjelenő stáblistán kívül nem derül ki a néző számára, hogy a megjeleníteni kívánt személy Szent Teréz lenne, vagy

⁸⁹ Uo., 54. bek.

⁹⁰ Uo., 55. bek.

⁹¹ Uo., 56. bek.

⁹² Uo., 57. bek.

⁹³ Application no. 19/1995/525/611., 1996. november 25-i ítélet.

hogyan a másik nő az ő tudatát szimbolizálja. A filmet benyújtották a filmeket a megfelelő korhatár-besorolás szempontjából a bemutatást megelőzően minősítő testületnek (BBFC, British Board of Film Classification), mely megtiltotta forgalomba hozatalát és bemutatását. A testület az *R. v. Lemon* ügyben hozott bírósági ítéletre hivatkozott, amely alapján a *Visions of Ecstasy* is blaszfémnek, így tiltottnak minősül. Wingrove fellebbezett a döntés ellen, azonban másodfokon jóváhagyták a BBFC döntését.

A kérelem nyomán a strasbourgi bíróság 7–2 szavazati arány mellett megállapította, hogy a kérelmező szólásszabadsághoz fűződő joga nem sérült. A bíróság megállapította, hogy a blaszfémia meghatározására természetéből adódóan nem lehet precíz jogi fogalmat alkotni. A nemzeti hatóságoknak tehát rugalmas keretek között kell meghatározni, milyen esetekben tekinthető a blaszfémia bűncselekménynek.⁹⁴ A döntés felidézi az *Otto-Preminger*-döntés érvelését, és szintén „mások jogainak” (vallásszabadságának) védelmére alapozza a tilalom megengedtségét. Megállapítja, hogy a film közzétételének előzetes megtiltására azért került sor, hogy ezzel elejét vegyék annak a várható következménynek, hogy a krisztusi történetet és etikát megértő, azzal szimpatizáló, azt támogató személyek felháborodjanak a film sértő, trágár, gyalázkodó vagy nevetséges stílusán, amellyel a témát bemutatták.⁹⁵ Ahogyan arra a brit bíróságok is rámutattak, nem magát a közlést vagy a véleményt kívánja szabályozni a jog, hanem annak módját. Ahhoz, hogy a közlés büntethető legyen, a vallási érzelmek sérelmének jelentős mértékűnek kell lennie.⁹⁶

A bíróság kitért arra is, hogy a film korlátozott (például kizárólag szexshopokban való) terjesztése nem lett volna elegendő a kívánt cél elérése érdekében, mivel az megjelenésétől kezdve többszörösíthetővé, kölcsönözhetővé, forgalomba hozhatóvá, így terjesztése a hatóságok felügyeleti jogkörétől függetlenné vált volna. Ebből következően, bár a teljes tiltás meglehetősen erős lépés volt a hatóság részéről, mégis érthető következménye volt annak, hogy a film terjesztése bűncselekményt valósítana meg.⁹⁷

A következő hasonló eset a bíróság praxisában az *I. A. v. Turkey* ügy⁹⁸ volt. A kérelmező tulajdonosa és vezetője a Berfin nevű kiadóvállalatnak, amely 1993 novemberében *Yasak Tümcüler* (A tiltott mondatok) című regényt egyszeri alkalommal, kétezres példányszámban kiadta. A mű a szerző filozófiai és teológiai gondolatait tartalmazta, regényes stílusban íródott. Többek között az alábbi, vitatott szövegrészt tartalmazta:

⁹⁴ Uo., 42. bek.

⁹⁵ Uo., 48. bek.

⁹⁶ Uo., 60. bek.

⁹⁷ Uo., 62–64. bek.

⁹⁸ Application no. 42571/98., 2005. szeptember 13-i ítélet.

„Nézzünk csak a félelem, egyenlőtlenség és következetlenség háromszögére a Koránban; engem egy földigilisztára emlékeztet. Isten azt mondja, hogy minden szó az ő hírnökéé. E szavak egy részét ráadásul az Aisha karjai közt érzett diadalmámor inspirálta. [...] Isten hírnöke nemi közösüléssel törte meg saját böjtjét, vacsora után és imádkozás előtt. Mohamed nem tiltotta meg szexuális kapcsolat létesítését halott emberrel vagy élő állattal.”

Isztambul ügyésze vádiratot nyújtott be a kérelmező ellen a büntető törvénykönyv megsértése miatt, mivel a kérelmező a könyv kiadásával megsértette „Istent, a Vallást, a Profétát és a Szent Könyvet”. Az elsőfokú bíróság a kérelmezőt kétéves börtönbüntetésre és bírság megfizetésére ítélte, a fellebbviteli bíróság az ítéletet később helybenhagyta (a bírság összege jelentéktelen volt, a szabadságvesztés-büntetés pedig átváltható volt – szintén alacsony összegű – bírságra). A kérelmező ezt követően a strasbourgi bírósághoz fordult, amely 4–3 szavazati arány mellett megállapította, hogy a bepanaszolt állam nem sértette meg a kérelmező szólásszabadsághoz való jogát.

Ahogy a korábbi döntésekben is, a bíróság ezúttal is leszögezte, hogy a szabadság gyakorlása kötelezettségekkel és felelősséggel jár, ebből fakadóan el kell kerülni a más számára indokolatlanul sértő vélemények közzétételét. Így nem tekinthető egy demokratikus államban szükségtelennek a vallási tisztelet tárgyai ellen irányuló sértő támadások szankcionálása. A vitatott könyvben egy sértő támadás jelent meg az iszlám profétája ellen, ami miatt a hívők jogosan érezték sértve magukat. A bíróság véleménye szerint ésszerűen tekinthető úgy, hogy a panaszolt intézkedést „kényszerítő társadalmi igény” alapozta meg.

A három bíró által közösen jegyzett különvélemény a könyv tényleges hatását vitatta (alacsony példányszámban adták ki, és eleve csak a szöveg egy kisebb része volt sértő a vallásosokra nézve). Érdekes felvetés a különvéleményben, hogy eltérően ítélandó meg az állam által (hivatalból), valamint a vallási érzéseiben sértett egyén által kezdeményezett eljárás. A különvélemény szerzői utóbbit inkább elfogadnák legitim szóláskorlátozásként (az ügyben az állami szervek hivatalból jártak el). Bár a megállapított büntetés mértéke csekély volt (a szabadságvesztés pénzbüntetésre váltásával számolva), maga az elítélés ténye is aggályos, mert minden marasztaló büntető ítélet elbátortalanítja a kiadókat a nem szigorúan konformista vagy „politikailag (vagy vallásilag) korrekt” könyvek kiadásától. A bírák szerint elérkezett az idő a strasbourgi esetjog felülvizsgálatára, amely túl nagy hangsúlyt fektet a gondolatok konformitására, a sajtó szabadsága ügyében pedig túlságosan óvatos és félnk megközelítést alkalmaz.

Fontos kiemelni, hogy bár mindhárom blaszfémiaügy művészi alkotást érintett (filmeket és irodalmi művet), az ügyeket minden esetben a vélemény szabadság elvei alapján ítélték meg, a vitatott vélemények művészi jellege érdemben nem befolyásolta az ügyek eldöntését.

5. Külföldi példák a művészet szabadságának megítélésére

5.1. Anglia

Az angol jogrendszerben a művészi alkotások szabadságával kapcsolatos jogi kérdések a strasbourgi gyakorlathoz hasonlóan a blaszfémia, valamint a pornográfia, illetve az „illetlenség” összefüggésében merültek fel.

5.1.1. Blaszfémia

Az angol *blasphemy* vagy az istenkáromlás írásos formája, a *blasphemous libel* a 17. század óta létezett, Anglia „közös joga”, a törvénybe nem foglalt joggyakorlat, a *common law* által szabályozott bűncselekmény, amelyet azonban a 19. századtól kezdve a gyakorlatban egyre ritkábban alkalmaztak. A blaszfémia tilalma, hasonlóan más, korábban széles körben érvényesülő korlátozásokhoz (mint például az obszcén kifejezések tilalma vagy a lázító rágalmozás esetei), egy korábbi társadalmi normarendszer elvárásaihoz igazodott. A 17. században az istenkáromlás megítélése gyakorlatilag hasonló volt a lázadáséhoz: a jog az állammal szorosan összefonódott Church of England tekintélyét védte a blaszfémia büntetése által. Az egyház egyszerű becsmérlése, rágalmozása már büntetendő volt, de más keresztény felekezetek nem élveztek védelmet.⁹⁹ A későbbiekben, a 19. század végére a büntetendő magatartások köre leszűkült: ekkortól már csak a trágár, mocskolódo támadások esetén lehetett szó elítélésről, a kritikus megjegyzések, akár az Isten létének vagy egyes hittételek tagadása nem minősült bűncselekménynek.¹⁰⁰

Egy 1922-es eljárást követően a blaszfémia bűncselekménye – a szabályok alkalmazásának híján – évtizedekre mély álomba szenderült, de mielőtt végleg a jogtörténet lezárt fejezetévé vált volna, 1977-ben váratlanul felébredt tetszhalott állapotából. Ekkor a homoszexuális közösség *Gay News* című lapjában megjelent egy vers, az angol nyelv professzora, bizonyos James Kirkup tollából. A vers Jézus Krisztus kitalált homoszexuális cselekedeteit részletezi, amelyeknek az apostolok, Keresztelő Szent János, Poncius Pilátus is részesei voltak, illetve az Újszövetségben szereplő római centurió és a keresztre feszített, halott Krisztus holtteste közötti – *fellációt* és *szodómiát* is magába foglaló – szexuális aktust részletezi. Az ügyben blaszfémia miatt – 55 év után először – eljárás indult. A strasbourgi döntés előzményeként az *R. v. Lemon* ügy¹⁰¹ végül a legfőbb bírói fórumot, a Lordok

⁹⁹ *R. v. Taylor* [1676] 1 Vent 293, 86 ER 189.

¹⁰⁰ *R. v. Ramsay and Foote* [1883] 15 Cox CC 231.

¹⁰¹ [1979] AC 617.

Házát is elérte, és a bírák jóváhagyták a lap szerkesztőjének és kiadójának elítélését (korábban a kiadóra 1000, míg a szerkesztőre 500 angol font pénzbüntetést, illetve utóbbira 9 hónap felfüggesztett szabadságvesztést szabtak ki).

A bírák megállapítása szerint a bűncselekményre vonatkozó korábbi precedensek ellentmondásosak és zavarosak, ezért ebben az ügyben az alapvető elvek újabb lefektetésére volt szükség. A jelentősen megosztott bíróság többsége szerint a blaszfémia esetében a szigorú (objektív) felelősség (*strict liability*) talaján állva kell vizsgálni a bűncselekmény megvalósulását. Nem szükséges hozzá szándékoság, ami a felháborodás előidézésére irányul, és még azok blaszfém jellegéről sem kell feltétlenül tudnia az elkövetőnek; önmagában a blaszfém kifejezések szándékos közzététele elegendő. Nem szükséges az istenkáromlásból eredő veszély kialakulása, amely a „társadalmi béke” megzavarását idézheti elő; a tiltás általában véve a harmonikus társadalmi kapcsolatokat és nyugalmat védi. Erőszak vagy gyűlölet veszélyének és erre irányuló szándék hiányában, pusztán a sérelmes tartalom alapján alkalmazható a korlátozás, a közérdek vagy az esetleges irodalmi érték sem vezethet a felelősség alóli mentesüléshez. A kisebbség ezzel szemben úgy érvelt, hogy a vádemelés nélkül eltelt évtizedek annak tanúbizonyságát adják, hogy a bűncselekmény további fenntartása a modern társadalomban indokolatlan.

A többség tagjai közé tartozó Lord Scarman felhívta a figyelmet a megkövetelt tényállás egy súlyos hiányosságára: a *blasphemy* ugyanis kizárólag az anglikán egyházat védte (felmerült, hogy esetleg más keresztény felekezeteket is, de a döntésben ezt nem pontosították), más vallásokra a védelem nem terjedt ki, ez pedig a modern, plurális társadalomban elfogadhatatlan. Újabb hosszas viták után végül a bűncselekményt a Criminal Justice and Immigration Act 2008 eltörölte,¹⁰² így a blaszfémia 2008 nyarától kezdve már elviekben sem büntethető.¹⁰³

5.1.3. Obszcenitás

A *common law*-n alapuló brit ítélkezési gyakorlat a 19. század elejétől kezdve büntette a közérkölcsebe ütköző kifejezéseket. Az első törvény, amely 1857-ben lehetővé tette az „immorális” könyvek megsemmisítését, nem határozta meg az obszcenitás fogalmát. Ezt a hiányt az – egy 1868-as precedensben meghatározott – ún. *Hicklin*-szabály pótolta.¹⁰⁴ Lord Cockburn bíró szavai szerint obszcén publikáció az, amely „arra irányul, hogy megrontsa és lezüllessze (*deprave and corrupt*)

¹⁰² Chapter IV., Part 5, section 79.

¹⁰³ A szabály eltörlésének folyamatáról és az azt kísérő vitákról I. Russell SANDBERG – Norman DOE: *The Strange Death of Blasphemy*. *The Modern Law Review*, vol. 71. (2008), 971.

¹⁰⁴ *R. v. Hicklin* L. R. 3 Q. B. 360, 371. (1868).

azokat, akik nyitottak az ilyesfajta erkölcstelen befolyásra, és akikhez a publikáció eljuthat”. A „megrontás és lezüllesztés” gyakorlatilag a „tisztátalan gondolatok” felkeltését jelentette; ez a később újraértelmezett elv a mai napig a korlátozás alapvető meghatározója. E teszt alapján számos, ma már szépirodalmi értéknek tekintett művet tiltottak be, többek között D. H. Lawrence műveit vagy James Joyce *Ulysses*-ét. A szabály alkalmazása nagyban függött az éppen azt alkalmazó bíróságok/esküdtszékek hozzáállásától, a szigorúbbak a kiskorúakra lehetségesen gyakorolt hatás alapján ítéleztek, ezzel természetesen meglehetősen leszállítva a mércét. Engedékenyebbnek bizonyult például a jogalkalmazás az 1930-as években, amikor az *Ulysses* egy eldugott példányát találták meg egy elhunyt lordkancellár papírjai között.¹⁰⁵ Az 1950-es években bekövetkező sorozatos perek a kérdés törvényi szabályozás útján történő rendezését kényszerítették ki, az 1959-es obszécen publikációkról szóló törvény (Obscene Publications Act) váltotta fel a korábbi, precedens alapú szabályozást.

A törvény nehézkes megfogalmazása alapján obszécen „cikk” az, amely – egészét tekintve – azok megrontását, lezüllesztését eredményezi, akik, minden körülmény figyelembevételével feltehetően olvassák, látják vagy hallják azt. A „cikk” itt minden látható, olvasható, hallható anyagra, kifejezésre vonatkozik. A teszt alapján obszécennak minősülő művekkel kapcsolatban kétféle tiltott magatartás létezik: ha valaki azt nyilvánosságra hozza, illetve ha valaki azt a nyilvánosságra hozatal által történő haszonszerzés céljából tartja magánál; a pusztá birtoklás tehát nem törvénysértő.

A kifejezésnek lezüllesztő, megrontó hatásúnak kell lennie, függetlenül a közlő szándékától, ami – immár túllépve a korábbi meghatározáson – az erkölcstelen gondolatok pusztá megszületésénél jóval többet: mentális, erkölcsi leromlást jelent. Ezt a hatást igen nehéz bizonyítani; a pusztá „erkölcsi megingás” nem elegendő.¹⁰⁶ A hatásnak nem a társadalom egészében, illetve legalább jelentős részében, vagy az átlagember mércéje szerint kell beállnia, hanem azon közönség jelentős hányadában, amelyhez a kifejezés eljuthat. Nincsen tehát általános, minden esetben alkalmazható mérce az obszécen jelleg meghatározására, az a közönség összetételétől függően, esetről esetre változhat. Míg a *Hicklin*-szabály alapján általában az „érzékeny ember” mércéjéhez mérték a kifejezés obszecenitását, itt már nem az átlagember, hanem a *lehetséges* (de nem a szándékolt) közönség számít (tehát egy kizárólag felnőttek számára nyitva álló üzletben árult erotikus magazin obszecenitása az üzlet közönségére gyakorolt hatása szerint ítélandó meg). Ugyanakkor nem mentesül a felelősség alól az, aki arra hivatkozik, hogy az obszécen tartalom kizárólag már eleve erkölcsileg züllött, romlott emberekhez jutott el. A már bekövet-

¹⁰⁵ Geoffrey ROBERTSON – Andrew NICOL: *Media Law*. London, Penguin Books, 2002. (4. kiadás). 156.

¹⁰⁶ Ahogyan arra a *Kneller v. DPP* [1973] AC 435. ítélet két bírója is figyelmeztetett.

kezett erkölcsi romlás mentesítő körülményként való elfogadása a Lordok Háza szerint ellentétes a törvény szellemével: a korlátozás célja a további züllés megelőzése.¹⁰⁷ Az esküdtszék mérlegelése alapján születik döntés arról, hogy adott esetben mekkora arány számít „jelentős hányadnak”, ami azonban sem a közlést befogadók egészségét, sem csekély részüket nem jelentheti.¹⁰⁸ A mérce mindkét összetevője jelentősen bizonytalan tehát, és nehézkessé, illetve bizonytalanná teszi a törvény alkalmazását és a joggyakorlatot.

A többi törvényi előírás némiképp korlátozza a mérce alkalmazási körét. Ezek alapján a mű egészségét tekintve kell hogy obszcén legyen, egyes, kiragadott kifejezések még nem alapozzák meg tiltását. Mentesül a felelősség alól az elkövető, ha a kifejezés hatása a bemutatott, leírt magatartástól való elrettentés, a sokkolás, az undor felkeltése, és nem annak dicsőítése, a kedvező színben való feltüntetése általi megrontás, lezüllesztés.¹⁰⁹ Szintén mentesül az, aki bizonyítja, hogy nem ismerte a cikket, amely miatt vádat emeltek ellene (például obszcén áruk terjesztése miatt egy üzlet vezetőjével szemben), és nem is volt elvárható, hogy tudjon magatartásának jogellenességéről.¹¹⁰ Mentesítő ok továbbá, ha a kifejezés a közjót szolgálja,¹¹¹ így nem büntethetők a tudományos, irodalmi, művészeti és oktatási célú vagy más, a közösség érdekét szolgáló művek¹¹² szerzői, terjesztői. A „közjó” szolgálatát azonban csak akkor lehet vizsgálni, ha az esküdtszék már megállapította a mű obszcén jellegét, tehát a vizsgálat maga nem része a tesztnek.

Az új törvény alapján jelentősen csökkent az irodalmi művek elleni perek száma. A teszt bírói ítéletek során történő alkalmazása egyre finomította értelmezését. Nagy áttörésnek számított 1960-ban, amikor D. H. Lawrence *Lady Chatterley szeretője* című, hangos botrányokkal terhes utóéletű regénye esetében a bíróság az irodalom javára döntött.¹¹³ 1979-ben az obszcén kifejezésekre vonatkozó joganyagot vizsgáló Williams-bizottság a törvény azon, *de facto* már amúgy is követett értelmezését javasolta, hogy az írott anyagok teljes egészében kerüljenek ki a tiltás hatálya alól. Könyvben szereplő (írott) obszcén kifejezés miatt azóta nem történt vádemelés.

¹⁰⁷ *DPP v. Whyte* [1972] AC 849, HL.

¹⁰⁸ *R. v. Calder & Boyars Ltd.* 1 Q. B. 151. (1969).

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ Obscene Publications Act 1959, s. 2 (5). Az *R. v. Love* 39 Cr. App. R. 30. (1955) ítéletben felmentették egy nyomda tulajdonosát, mert nem volt jelen egy obszcén tartalmú könyv kinyomására vonatkozó megrendelésnél, és nem is tudott a kinyomott könyv tartalmáról.

¹¹¹ Obscene Publications Act 1959, s. 4.

¹¹² Az egyik ügyben felhívott védekezés, azaz a „szellemi épséget óvó terápiás pornográfia” azonban nem tartozik ide, a közérdeket szolgáló kategóriába. L. *DPP v. Jordan* AC 699, 719 (1977).

¹¹³ *R. v. Penguin Books* [1961] Crim LR 176.

5.1.4. Outraging public decency

A törvényi tiltásokon túl létezik két, a *common law* rendszerében megtalálható, precedensalapú korlátozás. A „szövetkezés a közérkölcös lezüllesztésére” (*conspiracy to corrupt public morals*) alapján 1971-ben került sor utoljára vádemelésre, míg a „merénylet a közösségi illem ellen” (*outraging public decency*) tényállását 1989-ben alkalmazták utoljára.¹¹⁴ Az ügy előzményeként egy művész egy pár, fagyasztott embrióból készült fülbevalót állított ki a londoni Young Unknowns Galleryben. A rendőrség a műtárgyat lefoglalta, majd a bíróság elítélte a vádlottakat, pénzbüntetést szabva ki rájuk. Az eset kapcsán kiemelendő, hogy az alkalmazott *common law offence* alapján – elkerülve az obszcén publikációkról szóló törvény pontosabban meghatározott rendelkezéseit – művészeti alkotások alkotóival szemben eljárás indulhat, mivel itt nem mentesítő ok a közérdek vagy a művészi érték.¹¹⁵ Igaz, a tényállást a gyakorlatban nem alkalmazzák a bíróságok.

5.2. Németország

A német alkotmánybíróság számos döntésében foglalkozott a művészet és az irodalom szabadságának kérdéseivel. A legismertebb ezek közül az időrendben első, ún. *Mephisto*-ügy (1971).¹¹⁶ Klaus Mann *Mephisto* című regénye eredetileg 1936-ban jelent meg az író emigrálása után, Amszterdamban. Hendrik Höfgenben, a regény főhősében Gustaf Gründgens, a nácikkal kollaboráló színész (Mann sógora) volt felismerhető, akiről az író a karaktert mintázta. A regényben (és az annak alapján készült, Oscar-díjas Szabó István-filmben) az egyébként tehetséges, sokra hivatott színész a karrier, a befolyás érdekében megalkuszik a nácikkal, és önös érdekből behódol a hatalomnak.

A regényt a háború után, 1963-ban tervezték kiadni első ízben Nyugat-Németországban, de az időközben elhunyt Gründgens hozzátartozói a kegyeleti jogok sérelmére alapozva ezt sikerrel akadályozták meg a bíróságon. Ezt követően került az ügy az alkotmánybíróság elé. A testület általános érvennyel megállapította, hogy mivel a művészet szabadságáról rendelkező alaptörvényi szabály [Grundgesetz, 5. cikk (3) bekezdés] nem határozza meg a szabadság korlátozásának feltételeit, a művészi szabadság önmagában a jogrendszer egyéb normái vagy a bíróságok által nem korlátozható; a korlátozás lehetősége kizárólag az alaptörvény más rendelkezéseivel való összeütközés esetén merülhet fel.¹¹⁷ Az adott ügyben a mű-

¹¹⁴ L. ROBERTSON–NICOL i. m. (105. l.) 206–210.

¹¹⁵ L. R. v. *Gibson* 2 G. B. 619. (1990).

¹¹⁶ 30 BVerfGE 173.

¹¹⁷ Uo., indokolás, C.III.5.

vészi szabadsággal az emberi méltóság joga (Grundgesetz, 1. cikk) került konfliktusba, és a testület a méltóság (illetve az abból levezethető kegyeleti jog) javára döntött.

Az alkotmánybíróság elismerte a művészet szabadságának fontosságát, de leszögezte, hogy ezen elismerés önmagában nem ad felmentést a jogi felelősség alól. A művészet, az irodalom a valóságból táplálkozva mutat be nem valós történeteket, a valóság a művészet érdekében alakítható, felülírható. Az egyén személyiségi jogai és a művészi szabadság közti konfliktusban nem csupán utóbbinak a személy társadalmi megítélésére gyakorolt hatását kell figyelembe venni, hanem esztétikai megfontolásokat is. Az egyén joga a társadalom tiszteletére és elismerésére nem magasabb rendű érték, mint a művészet. Kizárólag az egyes ügyek tényeinek alapos mérlegelése után dönthető el, hogy a személyes adatok, a magánélethez tartozó információk művészi kifejezőmód általi felhasználása mikor sérti meg a védett magánszférát. Figyelembe kell venni, hogy a művészet által a közönség elé tárt kép mennyire függetlenedett az ihlető valós személyiségtől.¹¹⁸ Az alkotmánybíróság nem vitatta az alsóbb fokú bíróságok következtetését, mely szerint a regény főhősében Gründgens alakja felismerhető volt, a regény pedig így sértette az elhunyt magánszférájának továbbéléseként fennálló kegyeleti jogokat.

Az 1984-es „*utcaszínház*”-ügyben¹¹⁹ az alkotmánybíróság a művészi szabadság javára döntött. Az 1980-as választások előtti kampányidőszakban civilek felvonulásokat tartottak több német nagyvárosban, ahol a kereszténydemokrata CDU kancellárjelöltjét, a bajor miniszterelnököt, Franz Josef Strausst gúnyolták, a menet végén marionettfiguraként megjelenítve őt, különböző náci vezetők társaságában. A felvonulásokat Bertolt Brecht 1947-es, *Anakronisztikus vonat* című verse inspirálta. Egy területi bíróság megállapította a kancellárjelölt becsületének megsértését, de az alkotmánybíróság az ezt követően alkotmányjogi panaszt benyújtó panaszossal értett egyet. A testület ezúttal is egyértelműen állást foglalt a művészet szabadságának fontossága mellett, részletekbe menően elemezte a „művészi folyamat” mibenlétét, az intuíció, a fantázia, a művész egyéni önkifejezésének fontosságát.¹²⁰ A *Mephisto*-üggyel ellentétben úgy vélte, hogy a felvonulás nézője egyértelműen tisztában lehetett azzal, hogy amit lát, az „színház”.¹²¹ A valós személy (Strauss) és a művészet által megjelenített karakter közötti távolság elégtelen voltán túl a jogsértés megállapításához nem pusztán a személyiség sérelmét kell bizonyítottan látni, hanem azt is, hogy az olyan súlyos, amely indokolja a művészi szabadság korlátozását.¹²² Jelen ügyben azonban e körülmények nem álltak fenn.

¹¹⁸ Uo., indokolás, C.III.7.

¹¹⁹ 67 BVerfGE 213.

¹²⁰ Uo., indokolás, C.II.3.a).

¹²¹ Uo., indokolás, C.II.3.c).

¹²² Uo., indokolás, C.III.1.

Franz Josef Strauss volt a következő, 1987-es ügy főszereplője is.¹²³ Egy német magazin karikatúrákat közölt róla, amelyeken egy szexuális aktust bonyolító disznóként ábrázolták, többek között egy bírói talárt viselő másik disznóval mutatják be, pázrás közben. A bajor miniszterelnök perelte a magazin kiadóját, amelyet a becsületsértés büntetőjogi tényállása alapján ítétek el. A kiadó alkotmányjogi panaszát az alkotmánybíróság elutasította.

A testület a korábbi alapvetéseire támaszkodva megállapította, hogy a satíra, a karikatúra jellegénél fogva „elidegenedett” az általa ábrázolt valódi személyiségtől, és a túlzás eszközére támaszkodik.¹²⁴ A rajzok lecsupaszított üzenete az volt, hogy a politikus és a bíróságok kapcsolata egy demokráciában nem elfogadható. De Strauss kritikus megjelenítése messze túllépte az indokolt, méltányos mértéket. Ellentétben más politikusok állatként való ábrázolásával, e megoldással nem csupán bizonyos tulajdonságaira kívánta túlzó módon felhívni a figyelmet, hanem a megtámadott személy emberi méltóságát célozta meg. Azt fejezte ki, hogy állatias tulajdonságai vannak, és állatként is viselkedik. Ezzel olyan tiszteletlenséget tanúsított Strauss-szal szemben, amely nem elfogadható egy olyan demokráciában, amely az emberi méltóságot tartja a legfőbb értéknek.¹²⁵

A *Josephine Mützenbacher* ügyben a pornográfia gyermekvédelmi célú korlátozása és a művészet szabadságának ütközése merült fel kérdésként. A *Bambi* írója, Felix Salten 1906-ban anonimitásba burkolózva megjelentetett egy pornográf regényt, amelyet ugyan szabadon kiadhattak ezt követően is, a per előzményeként pl. 1978-ban. Az új kiadás azonban a gyermekvédelmi szabályozás értelmében egy olyan – a gyermekek fejlődésére nézve veszélyesnek ítélt műveket tartalmazó – listára került, amely alapján terjesztése, reklámozása korlátozandóvá vált. Az alkotmánybíróság ezt a korlátozást ítélte alkotmányellenesnek. Megállapította, hogy a pornográfia és a művészet nem egymást kizáró kategóriák, tehát az explicit szexualitás is igényt tarthat a művészi szabadság védelmére.¹²⁶ Az ügyben szereplő könyvvel kapcsolatban nem ésszerűtlen arra hivatkozni, hogy az művészi alkotás. A gyermekvédelem érdekében szemben a művészi alkotás védelmének érdekét mérlegelni kell, az előbbi elsőbbsége nem automatikus. Minél művészebb az ábrázolás, illetve minél szorosabb kapcsolatban áll a pornográf ábrázolás az adott alkotás művészi koncepciójával, úgy nő annak az esélye, hogy elsőbbséget élvezzen a gyermekvédelem szempontjaival szemben. Hasonlóképp, a közönség általi elismerés is fontos indikátora a művészi értéknek, illetve annak, hogy milyen súlyos esik latba egyéb érdekekkel való ütközés esetén.¹²⁷

¹²³ 75 BVerfGE 369.

¹²⁴ Uo., indokolás, C.I.3.

¹²⁵ Uo., indokolás, C.I.4.a).

¹²⁶ Uo., indokolás, A.III.1.

¹²⁷ Uo., indokolás, B.I.4.b).

A „zászlógyalázási” ügyben (1990)¹²⁸ egy fotómontázs körül forgott a vita, amely egy könyv hátsó borítóján jelent meg, és egy, a német lobogóra vizelő katonát ábrázolt. A könyv terjesztőjét a nemzeti jelképek megbecstelenítését tiltó büntetőjogi tényállás alapján ítélték el. Az alkotmánybíróság megállapította, hogy ugyan a nemzeti jelképek védelméről az alaptörvény nem szól, azaz a művészet szabadságával nem lehet egyetlen olyan, konkrét alkotmányi rendelkezést szembeállítani, amelynek sérelmére esetleg hivatkozni lehetne, de a nemzeti jelképek védelme összekapcsolható az általánosságban vett „alkotmányos renddel”, az alaptörvény értékrendjével, így ez a védelem nem vezet eleve megengedhetetlen jogkorlátozáshoz a Grundgesetz rendszere alapján.¹²⁹ Ez azonban nem jelenti azt, hogy a jelképeket minden kritikával, elutasítással szemben védelem illetné meg.¹³⁰ A testület szerint a montázs az államot támadta, a német militarizmust általában, konkrétan pedig azt kritizálva, hogy a katonai avatásokon való eskütétel során a nemzeti jelképeket használják. Ez a kritika nem tekinthető az alkotmányos rendet veszélyeztetőnek.

Ehhez hasonló tényállás alapján született döntés, és hasonló eredménnyel zárult le a himnusz- (*Deutschlandslied*-)ügy az előbbi üggyel azonos napon.¹³¹ Egy magazin a német himnusz szövegének átírásával készült versikét jelentetett meg, amely a német társadalom kritikája kívánt lenni. Az alkotmánybíróság megváltoztatta a korábbi bírósági döntést, és a művet megengedett kritikának minősítette a zászlóügyben szereplő érveléshez hasonló alapokon, felröva a bíróságoknak, hogy nem vették figyelembe a művészi szabadság fontosságát, azaz nem megfelelően végezték el a szembenálló jogok és értékek közötti mérlegelés feladatát.¹³²

A *Mephisto*-ügyhöz hasonló eset a 2007-ben az alkotmánybíróság által eldöntött *Esra*-ügy.¹³³ Maxim Biller író *Esra* című regényében korábbi barátnője, illetve annak anyja is felbukkan, az író állítása szerint azonban csak merített a valós személyiségekből a regénybeli karakterek megformázásakor. A regény a szereplők között megesett intim és egyéb bizalmas eseményekről is beszámol. Az alkotmánybíróság nem tért el jelentősen a *Mephisto*-ügyben hozott korábbi döntésétől, ugyanakkor a döntés fejlécében már leszögezte, hogy a művészi szabadság sajátos, művészetspecifikus mércék alkalmazását követeli meg a regények mint irodalmi művek jogi megítélése tekintetében. Ennek mentén a testület megerősítette, hogy a regény (általában az irodalom) olyan fikciós műfaj, amely az előzetes vélelem szerint nem valós eseményeket mutat be, még akkor sem, ha a művészi szabadság

¹²⁸ 81 BVerfGE 278.

¹²⁹ Uo., indokolás, B.II.2.a).

¹³⁰ Uo., indokolás, B.II.2.c).

¹³¹ 81 BVerfGE 298.

¹³² Uo., indokolás, B.I.4.b).

¹³³ 119 BVerfGE 1.

magában foglalja a valós személyek modellként való felhasználását.¹³⁴ Nem szükséges a személyiség védelméhez az sem, hogy az érintett személy széles körben ismert legyen, mint Höfgen; a védelem nem kizárólag hírességeket illethet meg.¹³⁵ Nem az a leglényegesebb kérdés, hogy a mű szereplői negatív színben tűnnek-e fel a közönség előtt, hanem hogy mennyire szakadnak el a valódi személyektől, azaz mennyire tekintheti az olvasó tényállításoknak, és nem fikciós ábrázolásnak a műben foglaltakat. A volt barátnő esetében ez az eltávolodás nem történt meg, ő a regényből felismerhető, a regénybeli karakter szereplése mellett megjelenített intim cselekmények pedig a magánszférája megsértését jelentik. Az anya karaktere azonban nem szerepel a regényben oly módon, hogy az a valós személy magánszféráját hátrányosan érintette volna, illetve a részvételével zajló cselekmények az olvasó számára nem tekinthetők „tényállításoknak”.¹³⁶

A 2008-as *Ehrensache*-ügyben¹³⁷ az *Esra*-ügyben kinyilvánított elvek mentén döntött a testület, egy színdarab ügyében, amelynek szereplőit hasonlóképp valós személyekről mintázták. Az alkotmánybíróság ugyanakkor a mérlegelés után úgy döntött, hogy a színház fikciós jellegének véelmét szem előtt tartva, nem állt fenn az a veszély, hogy a darab karaktereivel történeteket a valós személyeknek tudta volna be a közönség.

5.3. Egyesült Államok

Az Egyesült Államokban az angol jogrendszerhez hasonlóan éles kérdés a pornográfia, illetve az „illetlenség” korlátozása, míg a blaszfémia tilalma már bő hat évtizede az alkotmánnyal ellentétesnek minősül.¹³⁸

5.3.1. Obszcenitás

Az „obszcenitás” definiálásakor hosszú évtizedekig az amerikai bíróságok is a már említett angol *Hicklin*-szabályt alkalmazták. Ezt 1957-ben a Supreme Court által kidolgozott *Roth*-teszt váltotta fel,¹³⁹ melyet az elkövetkező kilenc évben a Legfelső Bíróság tovább finomított.¹⁴⁰ A teszt alapján azon kifejezést lehetett kor-

¹³⁴ Uo., indokolás, C.II.3.a).

¹³⁵ Uo., indokolás, C.II.2.a).

¹³⁶ Uo., indokolás, C.II.4.b).aa).

¹³⁷ BVerfGK 13, 115.

¹³⁸ *Cantwell v. Connecticut* 310 U.S. 296 (1940).

¹³⁹ *Roth v. United States* 354 U.S. 476 (1957).

¹⁴⁰ *Manual Enterprises, Inc. v. J. Edward Day* 370 U.S. 478 (1962); *Jacobellis v. Ohio* 378 U.S. 184, 197 (1964); *Memoirs of a Woman of Pleasure v. Massachusetts* 383 U.S. 413 (1966).

látozás alá vonni, amely: (1) a publikáció egészét figyelembe véve, annak meghatározó része kizárólag a szexuális vágy, érdeklődés kielégítésére irányul (*appeals to prurient interest*); (2) szexualitás leírásával vagy bemutatásával nyilvánvalóan sérti a jelenkori közösségi normákat; (3) nem rendelkezik előbbieket ellensúlyozó társadalmi értékkel.

A bíróságok által ma is alkalmazandó mérce a Legfelső Bíróság által 1973-ban kialakított *Miller*-teszt. A *Miller v. California* ügyben¹⁴¹ Kalifornia állam büntető törvénykönyve alapján emeltek vádat, és ítélték el azt a férfit, aki – erre irányuló megrendelés nélkül – postán elküldött öt darab, erotikus könyveket és egy filmet reklámozó, pornográf képeket és rajzokat tartalmazó prospektust egy vendéglőnek. A *Miller*-üggyel azonos napon döntöttek a bírúk a *Paris Adult Theatre I. v. Slaton* ügyben¹⁴² is, ahol ugyanazt az új mércét alkalmazták. A Legfelső Bíróság ítéletében kidolgozott – a *Roth*-tesztnél precízebb követelményeket állító – mérce alapján azóta az a kifejezés tekintendő obszcénnek és vonható ezáltal korlátozás alá, amely (1) az átlagember, a jelenkori, helyi közösségi normák alapján meghatározott mércéje szerint – a publikáció egészét tekintve – kizárólag a szexuális vágy, érdeklődés kielégítésére irányul; (2) nyilvánvalóan sértő módon ábrázol – az állami jog által külön meghatározott – szexuális tevékenységet; (3) nem rendelkezik komoly irodalmi, művészi, politikai vagy tudományos értékkel.

Az esküdteknek tehát az „átlagember” fejével kell gondolkodniuk (figyelmen kívül hagyva saját, egyéni mércéjüket), amelyet a „jelenkori, helyi közösségi normák” határoznak meg. A *helyi* norma a tárgyalás helyszínétől függően jelentősen eltérő – és olykor precízen meghatározhatatlan – lehet, és mivel az eljárás helyszíne – például a postai úton vagy az interneten továbbított obszcén kifejezések esetében – időnként előre kiszámíthatatlan, a közzétevő nem lesz képes előre látni magatartása lehetséges következményeit. A postán küldött anyagok tekintetében például az állam határozhatja meg a tárgyalás helyszínét, amely lehet a küldemény feladásának vagy fogadásának helyszíne, illetve bármely olyan település, amelyen a küldemény keresztülhaladt. A konzervatív és liberális államok közötti felfogásbeli különbségek miatt az ítéletek homlokegyenest eltérők lehetnek.¹⁴³ Frederick Schauer álláspontja szerint a közösség normáira való hivatkozás alkalmatlan arra, hogy a korlátozás mércéjének meghatározásában segédkezzen, és a bíróságok nem

¹⁴¹ 413 U.S. 15 (1973).

¹⁴² 413 U.S. 49 (1973).

¹⁴³ Don R. PEMBER: *Mass Media Law 2003/04*. New York, McGraw-Hill, 2003. 442. Az interneten küldött obszcén anyagok tekintetében is kérdéses, hogy melyik állam joga szerint bírálják el az ügyet. L. GYÖRFI Tamás: Szólásszabadság az Interneten: az analógiák nyomában. *Társadalmi Szemle* 1998/2. 94–95; Jonathan WALLACE – Mark MANGAN: *Sex, Laws, and Cyberspace*. New York, Henry Holt, 1997. I. fejezet.

is veszik azt figyelembe, hanem a teszt egyéb elemei alapján ítélik meg.¹⁴⁴ A korlátozás akkor lehetséges, ha a kifejezés (kép, film stb.) kizárólag a szexuális vágy, érdeklődés felkeltésére, kielégítésére szolgál, fizikai reakciót vált ki, tehát nem hordoz ezen felül egyéb „gondolatot”.¹⁴⁵

A *Jenkins v. Georgia* ügyben¹⁴⁶ született ítélet szerint azon obszcén kifejezés lehet „nyilvánvalóan sértő”, amely „normális” vagy „perverz”, tényleges vagy szimulált szexuális aktust, maszturbációt, kiválasztó szervet, nemi szervet mutat be vagy ír le (az ítéletet fogalmazó Rehnquist bíró hozzátette, hogy ez a felsorolás nem kimerítő jellegű). Érdekes, hogy a mérce a korlátozhatósághoz egyszerre követeli meg azt, hogy a kifejezés szexuálisan izgató, valamint nyilvánvalóan sértő legyen. Cass Sunstein szerint ez az ellentmondás szinte ellehetetleníti a mérce tényleges alkalmazását.¹⁴⁷ A feloldás valójában lehetséges: a *Miller*-teszt ugyanis nem kizárólag a kifejezés befogadói szemszögéből értékeli annak hatását (ellentétben az angol megoldással), hanem az átlagember felfogásához szabja a korlátozás lehetőségét: a befogadót szexuálisan felizgató és a közösség szempontjából nyilvánvalóan sérelmes kifejezés minősül obszcénnek. Megjegyzendő, hogy utóbbi kritériumban ismét csak a társadalom szexualitásról alkotott erkölcsi normái nyerne értékelést, tehát a társadalmi felfogás mindenképpen meghatározó részét képezi a tesztnek – jóval erőteljesebben, mint az angol mércében.

Az első két feltétel teljesülése esetén is a felelősség alóli mentesüléshez vezet, pontosabban fogalmilag zárja ki az obszcenitás bekövetkeztét, ha a kifejezés irodalmi, művészi, politikai vagy tudományos értékkel bír. Az „értékesség” meghatározása már nem a helyi normák alapján történik, mert a Legfelső Bíróság megállapítása szerint „egy mű értéke nem változhat közösségről közösségre”.¹⁴⁸

Nem elég, hogy a kifejezés megfeleljen a teszt által felállított követelményeknek (amelyek, mint láthatjuk, meglehetősen szűkre szabják a korlátozható kifejezések körét), azt is bizonyítani kell, hogy a vádlott, aki értékesítette, megjelentette vagy terjesztette az obszcén kifejezést tartalmazó anyagot, tudatában volt obszcén mi voltának.¹⁴⁹ Nem szükséges bizonyítani, hogy az eladó a kifejezés „jogi értelemben vett” obszcenitásával (azaz esetlegesen tiltott jellegével) tisztában volt, elegendő annak bizonyítása, hogy általánosságban véve ismerte annak tartalmát.¹⁵⁰

¹⁴⁴ Frederick SCHAUER: Reflections on „Contemporary Community Standards”: The Perpetuation of an Irrelevant Concept in the Law of Obscenity. *North Carolina Law Review*, vol. 56. (1978) 1.

¹⁴⁵ Frederick SCHAUER: Response: Pornography and the First Amendment. *University of Pittsburgh Law Review*, vol. 40. (1979) 605, 606–607.

¹⁴⁶ 418 U.S. 153 (1974).

¹⁴⁷ Cass R. SUNSTEIN: *Democracy and the Problem of Free Speech*. New York, Free Press, 1995. (2. kiadás). 210.

¹⁴⁸ *Pope v. Illinois* 481 U.S. 497 (1987).

¹⁴⁹ *Smith v. California* 361 U.S. 147 (1959).

¹⁵⁰ *Hamling v. United States* 418 U.S. 87 (1974).

5.3.2. A meztelen tánc

A Supreme Court gyakorlata alapján a tánc is valamely vélemény kifejezése lehet, „szólásnak” minősülhet, így például a sztriptízbárok is az Első Alkotmánykiegészítés alapján követelhetnek a maguk számára különféle jogokat. A *Schad v. Borough of Mt. Ephraim* ügyben¹⁵¹ vitatott helyi rendelet, amely a város teljes területén megtiltotta az „élő szórakoztatás” (*live entertainment*) valamennyi formáját – így a sztriptízműsorokat is –, a bíróság szerint alkotmányellenes volt, mert a kifejezésnek e módját *teljes egészében* megtiltotta. Ellenben a későbbi döntések értelmében, bár a meztelen tánc „szólás”, abban az esetben mégis megtiltható, ha a korlátozás nem az általa kifejezett tartalomra irányul, hanem egyéb érdekekre tekintettel történik. A *Barnes v. Glen Theatre, Inc.* ügyben¹⁵² ilyen, méltányolható érdek volt a közrend és a közmorál megóvása, amelyre hivatkozva az indianai törvény tiltotta a nyilvánosság előtti meztelenkedést. A Legfelső Bíróság szerint a meztelenséggel kifejezett „mondanivaló” ruhában is ugyanúgy közvetíthető, tehát a szólásszabadság nem sérül.¹⁵³

A korlátozás egy másik lehetséges módja, ha nem magát a kifejezés tartalmát korlátozzák, hanem meghatározott földrajzi területre szorítják az annak ott-hont adó intézményt (*zoning*) – ez lehet egy adott városrészbe kényszerítés, vagy éppen ellenkezőleg, annak tiltása, hogy az üzletek egymás közelében helyezkedjenek el. A *Young v. American Mini-Theatres, Inc.* ügyben¹⁵⁴ a bíróság jóváhagyta azon detroiti rendelet alkotmányosságát, amely megtiltotta, hogy a „felnőtteknek szóló” üzletek, mozik egymáshoz, valamint az italboltokhoz és a zálogházakhoz képest száz lábnál közelebb helyezkedjenek el. A korlátozás ugyanakkor nem tiltja meg *teljes egészében* az efféle üzletek, filmszínházak működését, még csak nem is csökkentheti jelentősen azok számát; igazolnia kell az általa elősegítendő jelentős állami érdeket (például a piroslámpás negyedek kialakulásának megelőzését); ezen felül is megfelelően szűkre szabottnak kell lennie. A *Renton v. Playtime Theatres, Inc.* ügyben¹⁵⁵ a Supreme Court jogosnak ítélte a „zónázást” Seattle egyik külvárosában (az előírás szerint nem lehetett „felnőtt mozit” nyitni lakóövezet, park, templom és iskola ezer lábnyi közelségében), arra hivatkozva, hogy az efféle üzletek közelsége csökkenti a környező ingatlanok értékét és növeli a bűnözést a környéken. A többségi álláspont szerint e korlátozások tartalomsemlegesek, ezáltal megengedettek, hiszen nem a szólás tartalma okán, hanem az általa okozott

¹⁵¹ 452 U.S. 61 (1981).

¹⁵² 501 U.S. 560 (1991).

¹⁵³ L. még a *City of Erie v. Pap's AM* ügyet, 527 U.S. 277 (2000).

¹⁵⁴ 427 U.S. 50 (1976).

¹⁵⁵ 475 U.S. 41 (1986).

károk miatt szűkítik le a szólásszabadság körét. Amennyiben elfogadjuk az effajta szólások által okozott károk meglétét, akkor tulajdonképpen a tartalomra irányuló (*content based*) korlátozás is alkotmányos lehet.¹⁵⁶

6. Következtetés

Korábbi érvelésünk konklúziója tömören összefoglalható: a művészet szabadsága mint önálló alapjog nem létezik, de ez egyáltalán nem baj.

Természetesen az előbbi állítás több megszorítással fogadható csak el igaznak: a művészet szabadságának szubjektív, alanyi oldala valójában beleolvad a véleményszabadság alapjogába, azaz a művészi kifejezés szabad, de nem igényel önálló, nevesített alapjogi védelmet. A művészi kifejezőmód sajátosságai ugyanakkor mint a véleményszabadság terjedelmét befolyásoló tényezők figyelembe vehetők (pl. a *symbolic speech*, műfaji sajátosságok, a közzététel óta eltelt idő). A művészi alkotás és az irodalmi mű így egyfajta sajátos véleményként kezelendő, a véleményszabadság egyik megnyilvánulási módjaként jelenik meg, amely ugyanakkor nem lép ki a véleményszabadság mint alapjog keretei közül.

A művészet szabályozásának ugyanakkor ettől függetlenül is lehet helye, akár alaptörvényi szinten is. Az állami kötelezettségek előírása (az objektív intézményvédelmi kötelezettség) a művészi alkotások megszületésének és megőrzésének előfeltétele, amely a művészi szabadság objektív, alanytalan oldalát képezi és sajátos alkotmányos tartalmát jelöli ki (az állami döntéshozatal felvállalása művészeti ügyekben is, párhuzamosan az állami semlegesség figyelembevételével és a művészeti pluralizmus megőrzésére való törekvéssel). Érdekes sajátossága a magyar alkotmányos fejlődésnek, hogy 1972-ig a művészi szabadságnak csak az utóbbi, intézményvédelmi oldala jelent meg az Alkotmány szövegében, természetesen a kor társadalmi rendjének és uralkodó ideológiájának megfelelő megfogalmazással és szűkítéssel; sőt, az állami feladatok előírása 1972 után is – a jog szubjektív oldalához képest – egyértelműbben, explicit módon szerepelt az Alkotmányban. Ma sem lenne ördögtől való, ha a művészi szabadságnak csak az objektív oldala lenne része az Alaptörvénynek, de végeredményben a tapasztalható alkotmányos redundancia, a IX. és a X. cikk részbeni azonossága¹⁵⁷ sem okoz értelmezési zavarokat.

¹⁵⁶ A zónázás alkotmányosságát szintén jóváhagyta a *City of Los Angeles v. Alameda Books* döntés, 535 U.S. 425 (2002).

¹⁵⁷ Beleértjük ebbe a tudomány szabadságának jogát is, amely alanyi jogként álláspontunk szerint – a művészet szabadságával kapcsolatban megfogalmazottakhoz hasonló okokból – szintén beolvad a véleményszabadságba, bár előbbi joggal jelen tanulmány nem foglalkozott.

A művészet szabadságának teoretikus megalapozásával bajlódó szakirodalomban változatos követelmények fogalmazódnak meg a jogrendszerrel szemben. Ezek általában két, egymást egyébként nem feltétlenül kizáró elvárás valamelyikébe sorolhatók be: (1) a művészi alkotások kapják meg *legalább azt* az alkotmányos védelmet, amelyet a legerőteljesebben védett közéleti vélemények megkapnak,¹⁵⁸ (2) a jogrendszer ismerje el a művészet és a művészi szabadság fontosságát *saját jogán*, ne a közéleti vélemények egy sajátos kategóriájaként kezelje azt, szabadságának határait pedig sajátszerűsége alapján jelölje ki a jog.¹⁵⁹ Az elsőt vita nélkül elfogadhatjuk, de ha nem érjük be ennyivel, elgondolkodhatunk a második követelés megalapozottságán is. Jelen tanulmány célja azonban nem a művészet szabadságának elvi, elméleti megalapozása (vagy az ilyen megalapozás lehetetlenségének megállapítása) volt, hanem annak áttekintése, milyen módon érvényesül az egyes jogrendszerekben a gyakorlatban a művészet alkotmányokban rendszerint nevesített szabadsága. A gyakorlatban azt tapasztaltuk, hogy a második követelés egyes elemei már valósággá váltak: a művészi kifejezésmód sajátosságait (szatíra, fikció stb.) vagy a műalkotások közönség általi recepciójának jelentőségét (a közzététel óta eltelt idő hossza és a mű közönség általi befogadása és megítéltetése) egyes döntések felismerték. A művészet minden áttekintett jogrendszerben egyfajta sajátos módja a véleménynyilvánításnak, és így sajátosságai figyelembe vehetők – ahogy ez történik más sajátos véleménykifejezési mód esetében is –, de a műalkotás jogi megítélése minden esetben a véleményszabadság jogának körén belül marad, így ott kell elvégezni az ütköző jogok, érdekek közötti szükséges mérlegelést, amely alapján a szabadság terjedelme meghatározható. Nem kell emiatt csalódást éreznünk, mert mindez egyáltalán nem jelenti a művészet jog általi degradálását; éppen ellenkezőleg, a modern szólásszabadság-jog szinte ösztönös húzódozása a művészet határvonalainak önálló felfestésétől a művészek, a művek és a közönség számára csak áldásos következményekkel járhat.

¹⁵⁸ Edward J. EBERLE: Art as Speech. *University of Pennsylvania Journal of Law & Social Change*, vol. 11. (2007–2008), 1., 27–28.; Paul KEARNS: *Freedom of Artistic Expression. Essays on Culture and Legal Censure*. Oxford – Portland, Oregon, Hart, 2013.

¹⁵⁹ Marci A. HAMILTON: Art Speech. *Vanderbilt Law Review*, vol. 49. (1996), 73., 104–109.; Randall P. BEZANSON: *Art and Freedom of Speech*. Urbana–Chicago, University of Illinois Press, 2009. 276–296.; Paul KEARNS: *The Legal Concept of Art*. Oxford, Hart, 1998. 40–60.

